

คริส เบเกอร์ และฉาสุก พงษ์ไพจิตร

ประวัติศาสตร์ อยุธยา

ห้าศตวรรษสู่โลกใหม่

พิมพ์ครั้งที่ ๓

ศิลปวัฒนธรรม
ART & CULTURE
ฉบับพิเศษ

ประวัติ

ศาสตร์

อยุธยา

ห้าศตวรรษ

สู่โลกใหม่

ประวัติศาสตร์อยุธยา ห้ำหั่นบรรพบุรุษโลกใหม่

คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร

ราคา ๕๔๐ บาท

หากท่านต้องการสั่งซื้อหนังสือเล่มนี้
จำนวนมากในราคาพิเศษ
โปรดติดต่อโดยตรงที่ บริษัทงานดี จำกัด
โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๓๓๕๓๓
โทรสาร ๐-๒๕๔๑-๙๐๑๒

ฝ่าย MATCHON PREMIUM PRINT

บริษัทงานดี จำกัด (มหาชน)

รับผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ทุกประเภท

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๒๔๑๙, ๒๔๒๔

โทรสาร ๐-๒๕๔๑-๙๐๐๒

ประวัติศาสตร์อยุธยา ห้าศตวรรษสู่โลกใหม่ • คริส เบเคอร์ และผาสูก พงษ์ไพจิตร

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ตุลาคม ๒๕๖๓

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : พฤศจิกายน ๒๕๖๓

พิมพ์ครั้งที่ ๓ : มกราคม ๒๕๖๔

ราคา ๕๔๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

เบเคอร์, คริส.

ประวัติศาสตร์อยุธยา ห้าศตวรรษสู่โลกใหม่.

พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๖๔.

๔๗๒ หน้า.

๑. ไทย--ประวัติศาสตร์--กรุงศรีอยุธยา, ๑๘๙๓-๒๓๑๐.

I. ผาสูก พงษ์ไพจิตร, ผู้แต่งร่วม. II. ชื่อเรื่อง.

๙๕๙.๓๐๓

ISBN 978 - 974 - 02 - 1721 - 3

สำนักพิมพ์มติชน | www.matichonbook.com

- ที่ปรึกษาสำนักพิมพ์ : อารักษ์ คตะนาท, สุพจน์ แจ่มเร็ว, นงนุช สิงหเดชะ
- ผู้จัดการสำนักพิมพ์ : อพิสิทธิ์ ธีระจรรวณ
- รองผู้จัดการสำนักพิมพ์ : รุจิรัตน์ ทิมวัฒน์, มณฑล ประภากรเกียรติ
- บรรณาธิการบริหาร : สุลักษณ์ บุญปาน
- พิสูจน์อักษร : โชติช่วง ะวีน
- กราฟิกเลย์เอาต์ : กรวลัย เจนกิณรงค์
- ศิลปกรรม-ออกแบบปก : ณัฐชญาภรณ์ บุญมี
- วาดภาพปก-ภาพประกอบ : ตะวัน วิศุยา
- ประสานสัมพันธ์และการตลาด : กรกฤษณ์ พรอินทร์, ณัฏชา เชี่ยววล

บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) : ๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล

ประชาชนิเวณ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๑๒๓๕

โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๕๔๑๘

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชน ๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาิเวณ ๑

เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๒๐๐๐, ๒๑๐๘

โทรสาร ๐-๒๕๔๑-๙๐๑๓

จัดจำหน่ายโดย : บริษัทงานดี จำกัด (ในเครือมติชน)

๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาิเวณ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๓๓๕๐-๓๓๕๓

โทรสาร ๐-๒๕๔๑-๙๐๑๒

Matchon Publishing House a division of Matchon Public Co., Ltd.

12 Tethsabannaruean Rd., Prachanivate 1,

Chatuchak, Bangkok 10900 Thailand

ในกรณีที่หนังสือมีข้อผิดพลาดจากการพิมพ์

เช่น หน้าขาดหาย หน้าซ้ำ หน้าสลับ เข้าเล่มกลับหัว

กรุณาติดต่อมาที่ email: matchonbook.sales@gmail.com

หรือ inbox matchonbook เพื่อขอเปลี่ยนแปลงใหม่

สารบัญ

ประวัติศาสตร์อยุธยา หัศตวรรษสู่โลกใหม่

คำนำผู้เขียน	(๖)
ถ้อยแถลง : อยุธยาในประวัติศาสตร์	๓
๑ ก่อนอยุธยา	๑๗
๒ กำเนิดอยุธยา	๗๗
๓ สมัยสงคราม	๑๓๙
๔ สันติภาพและการค้า	๑๘๗
๕ สังคมเมืองและการค้า	๒๖๗
๖ เสียดกรุง	๓๒๓
๗ สู่กรุงเทพฯ	๓๙๕
เกี่ยวกับแหล่งข้อมูลบางประเภท	๔๒๐
รายพระนามกษัตริย์	๔๒๗
บรรณานุกรม	๔๓๑

คำนำผู้เขียน

ประวัติศาสตร์อยุธยา ห้าศตวรรษสู่โลกใหม่

เราเขียนร่างแรกของหนังสือเล่มนี้เป็นภาษาอังกฤษเมื่อ ๑๕ ปีก่อนหน้า ซึ่งเราได้ย่อลงมาเป็นบทแรกชื่อ “ก่อนกรุงเทพฯ” ในหนังสือ *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย* สำนักพิมพ์มติชนตีพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๕๗ เราได้ทิ้งร่างร่างแรกไว้เป็นเวลากว่าสิบปี เพราะว่ายุ่งอยู่กับโครงการอื่น ราวๆ พ.ศ. ๒๕๕๗ จึงนำกลับมาอ่านใหม่ และเนื่องจากพบว่าไม่มีหนังสือที่เล่าประวัติศาสตร์อยุธยาตั้งแต่ต้นจนจบตลอดระยะเวลา ๕๐๐ ปี จึงตัดสินใจว่าควรจะทำให้เสร็จเพื่อพิมพ์เป็นหนังสืออีกหนึ่งเล่ม แต่ในช่วงที่ทิ้งร่างไปได้มีแหล่งข้อมูลใหม่ๆ เกิดขึ้น และนักวิจัยไทยรุ่นใหม่มีผลงานออกมาตีพิมพ์อีกหลายเล่ม เราจึงปรับร่างหนังสือเดิมของเราทั้งหมด โดยแทบไม่มีบรรทัดใดเหมือนเดิมเลย เมื่อทำฉบับภาษาอังกฤษเสร็จ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ที่ประเทศอังกฤษจัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๖๐

สำหรับฉบับภาษาไทยนี้เราแปลจากฉบับภาษาอังกฤษทั้งหมด มีการเพิ่มเติมข้อมูลจากผลงานวิจัยใหม่ๆ ใน ๒-๓ ปีที่ผ่านมาเล็กน้อย ปรับคำนำบ้างแต่ไม่ได้ตัดส่วนไหนออกไปเลย

เราเป็นหนี้บุญคุณนักวิชาการหลายท่าน ช่วงแรกๆ นักประวัติศาสตร์อาวุโสสองท่าน เดวิด วยาอาจ (David Wyatt) และโยะเนะโอะ อิชิอิ (Yoneo Ishii) ได้ช่วยเหลือเราเป็นอย่างดี ขอขอบคุณ นิธิ เอียวศรีวงศ์, จักรทิพย์ นาถสุภา, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, วินัย พงศ์ศรีเพียร และธงชัย วินิจจะกุล นักประวัติศาสตร์ไทยผู้ยิ่งใหญ่ที่เป็นแรงบันดาลใจสำคัญและให้ความกรุณาแก่เราโดยตลอด เราโชคดีอย่างเหลือหลายที่ได้มีโอกาสเที่ยวชมโบราณสถานตามรอยพิริยะ ไกรฤกษ์ และได้รับคำแนะนำจาก

นิยะดา เหล่าสุนทร ขอขอบคุณ Kaoru Sugihara ซึ่งเชิญเราไปมหาวิทยาลัยเกียวโต และได้ร่วมในงานสัมมนาประวัติศาสตร์โลก ทำให้เรามีแนวคิดใหม่ที่สำคัญ ขอขอบคุณ Han ten Brummelhuis ที่อนุญาตให้ใช้คำแปลบันทึกของ Van Neijenrode ซึ่งยังไม่ได้ตีพิมพ์ ขอขอบคุณ Matt Gallon ที่ยอมให้ใช้แผนที่ซึ่งร่างเอง ขอขอบคุณ Geoff Wade, Patrick Jory, Junko Koizumi, ทวีศักดิ์ เผือกสม และภาควิชา วาณิชกะ ที่ตอบคำถามของเราหลายเรื่องขอขอบคุณเป็นพิเศษ สยามสมาคมและ Center for Southeast Asian Studies ที่มหาวิทยาลัยเกียวโต

สำหรับภาพประกอบที่ใช้ในหนังสือเล่มนี้ ขอขอบคุณ อนันต์ ชูโชติ, ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, ศรัณย์ ทองปาน, ไพศาลย์ เปี่ยมเมตตาวัฒน์, Baas Terwiel และ Ruth Bowler

ขอขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง เพื่อนๆ หลายคนที่ได้ช่วยอ่านร่างภาษาอังกฤษและได้ให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ รวมทั้งฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ธีรวัต ณ ป้อมเพชร, สุนทร ชูตินทรานนท์, ภาวรรณ เรื่องศิลป์, พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร, Craig Reynolds, Hiram Woodward, Justin McDaniel, Kenneth Breazeale, Matt Reeder, Nicolas Revire, Peter Skilling, Sun Laichen และ Tamara Loos สุดท้ายขอขอบคุณ วันรวิ รุ่งแสง ที่ได้ช่วยกรุณาขัดเกลาสำนวนภาษาไทย

ที่สำนักพิมพ์มติชน ขอขอบคุณ มณฑล ประภากรเกียรติ, ณัฐชนาภรณ์ บุญมี, กรวัญ เจนกิณรงค์ และโชติช่วง ระวิน ที่ได้ตรวจทานและจัดทำต้นฉบับอย่างละเอียดและดียิ่ง

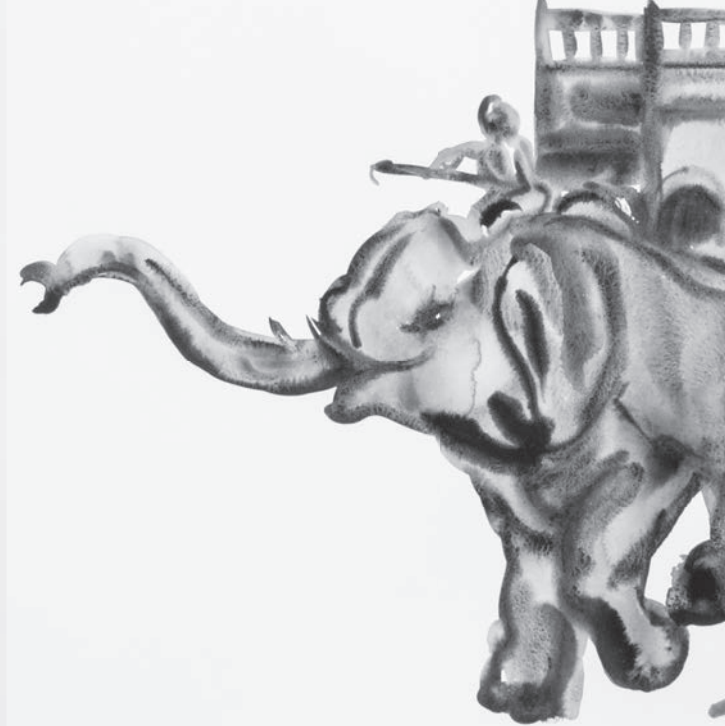
ขอบคุณ ปานบัว บุนปาน และอพิสิทธิ์ ธีระจารุวรรณ ที่ได้ช่วยจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ได้เป็นอย่างดีเยี่ยม

ยินดีมากที่ตะวัน วัตถุยา วาดภาพปกและภาพประกอบให้อย่างไม่เหมือนใครอีกครั้ง

คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร

ก:๖๔
2014

**ประวัติ
ศาสตร์
อยุธยา
ห้าศตวรรษ
สู่โลกใหม่**

ถ้อยแถลง : ออยุธยาในประวัติศาสตร์

นักท่องเที่ยวชาวยุโรปสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ยกให้ออยุธยาเป็น ๑ ใน ๓ มหาอำนาจของเอเชีย เคียงคู่กับจีนและอินเดีย ประมาณการว่าตัวเมืองอยุธยาสมัยนั้นใหญ่พอๆ กับลอนดอนหรือปารีส พวกเขาตื่นตะลึงกับทองที่พบในวัดและห้องพระคลังอย่างเหลือแสน แต่ความทรงจำในเรื่องนี้ค่อนข้างลบเลือนไป หลังจากที่ถูกกองทัพพม่าได้ทำลายอยุธยาอย่างสิ้นเชิงใน พ.ศ. ๒๓๑๐ หลักฐานประวัติศาสตร์จำนวนมากสูญหายหรือถูกทำลายไป จนกระทั่งล่วงมาถึงสมัยล่าอาณานิคม สยามไม่ได้อยู่ใต้การปกครองของเจ้าอาณานิคมใดๆ จึงไม่มีใครที่จะมาสนใจค้นหาข้อมูลเก่าและเขียนประวัติศาสตร์สยามเบื้องต้น เนกเช่นที่ข้าราชการของประเทศเจ้าอาณานิคมได้จัดทำในกรณีของอินโดนีเซีย มลายู พม่า และฟิลิปปินส์ แม้ในปัจจุบันสมัย ไม่มีประวัติศาสตร์วิชาการครอบคลุมสมัยอยุธยาครบทั้ง ๔ ศตวรรษในภาษาสากล

เดวิด วยอาจ (David Wyatt) เขียนถึงอยุธยาในหนังสือ *ประวัติศาสตร์ไทย ฉบับสังเขป* (ดร. กาญจน์ ละอองศรี และคณะ แปลจาก *Thailand: a short history*) แต่ก็มีอยู่เพียง ๕๐ หน้าเท่านั้น บาเรนด์ เทอร์เวียล (Barend Terwiel) เขียนถึงอยุธยาในหนังสือ *Thailand's political history* แต่ก็ยิ่งน้อยกว่า นอกจากนี้แล้ว มีหนังสือประวัติศาสตร์นอกวงวิชาการที่ลุ่มหลงกับเรื่องราวของชาวฝรั่งเศสในอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ และหากจะกล่าวถึงวงวิชาการนักประวัติศาสตร์ไทยนั้นแล้ว มีผลงานชิ้นเยี่ยมจำนวนหนึ่งที่เน้นเรื่องราวในช่วงระยะเวลาหรือหัวข้อเฉพาะ มีตำราและมีหนังสือนอกวงวิชาการหลายเล่มในหัวข้อที่มีคนชอบอ่าน แต่มีงานวิชาการที่ให้ภาพรวมเป็นระยะเวลายาวเพียงเล่มเดียวคือ *กรุงศรีอยุธยาของเรา* โดยศรีศักร วัลลิโภดม เขียนขึ้นเมื่อกว่า ๓๐ ปีที่แล้ว*

หนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้รุ่นแรก เขียนขึ้นที่มหาวิทยาลัยในประเทศเจ้าอาณานิคม เน้นเรื่องการค้าเครื่องเทศและบทบาทของหมอสอนศาสนาที่เผยแพร่ศาสนาคริสต์อันเป็นส่วนหนึ่งของการครอบงำด้านวัฒนธรรมสยามไม่ได้เป็นเมืองขึ้นของประเทศเจ้าอาณานิคม ไม่ได้มีเครื่องเทศหรือสินค้าอะไรที่ตะวันตกสนใจมากนัก และมีคนเข้าใจน้อย สยามจึงไม่มีบทบาทเด่นในประวัติศาสตร์นี้ ยุทธยาจะรุ่งหรือจะโรยจึงเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์เอเชีย ว่าด้วยเครือข่ายการค้าในมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้ การแผ่อิทธิพลด้านวัฒนธรรมจากจีนและอินเดีย และเรื่องราวการแก่งแย่งแข่งขันกันระหว่างเพื่อนบ้านในภูมิภาคเอเชียเดียวกัน ถึงเวลาแล้วที่จะมีประวัติศาสตร์เอเชียทำนองนี้จากมุมมองของเอเชียด้วยกันเอง

ในเมืองไทยเอง ยุทธยาเคยถูกกละเลย ก็เพราะถูกกำหนดให้มีบทบาทเฉพาะในเรื่องราวความเป็นมาของชาติไทย ประวัติศาสตร์สยามสมัยแรกๆ ที่เรียบเรียงขึ้นตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง เริ่มด้วยการก่อตั้งอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๓ ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร^๓ แต่ในปาฐกถาของรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงแสดงที่พระราชวังหลวงอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงเสนอให้สร้างประวัติศาสตร์ชาติเสียใหม่

ประเทศทั้งหลายซึ่งได้ควบคุมกันเป็นชาติแลเป็นประเทศขึ้น ย่อมถือว่าเรื่องราวของชาติตนแลประเทศตน เป็นสิ่งสำคัญซึ่งจะพึงศึกษาแลพึงสั่งสอนกัน ให้รู้ชัดเจนแม่นยำ เป็นวิชาอันหนึ่งซึ่งจะได้แนะนำความคิดแลความประพฤติ ซึ่งจะพึงเห็นได้เลือกได้ในการที่ผิดแลชอบชั่วแลดี เป็นเครื่องชักนำให้เกิดความรักชาติแลรักแผ่นดินของตัว

ทรงตั้งข้อสังเกตว่า ประเทศส่วนมากมีประวัติศาสตร์ย้อนไปได้ไกลมากกว่าพันปี ทรงเสียดายว่าประวัติศาสตร์สยามย้อนไปได้ถึงแค่ พ.ศ. ๑๘๘๓ เท่านั้น และทรงเห็นว่าเป็นเพราะใช้หลักฐานจากพระราชพงศาวดารมากเกินไป จึงทรงชักชวนให้ผู้ฟังใช้แหล่งข้อมูลอื่นๆ อาทิ พงศาวดารภาษาบาลีและโบราณคดี เพื่อให้ย้อนรอยประวัติศาสตร์สยามไปสู่อดีตอันไกลโพ้นได้

ขอชักชวนท่านทั้งหลาย...ให้กระทำในใจไว้ว่าเราจะค้นหาข้อความ
เรื่องราวของประเทศสยาม ไม่ว่าเมืองใดชาติใดวงศ์ใดสมัยใด รวบรวม
เรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราวของประเทศสยาม จับเดิมตั้งแต่ ๑๐๐๐ ปี
ลงมา^๓

ปีต่อมา สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวิชราวุธ พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๕
ผู้ที่ทรงสืบราชสมบัติต่อมา เสด็จประพาสสุโขทัยและเมืองใกล้เคียง พร้อมกับ
เอกสารที่มีข้อความในศิลาจารึกซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาล
ที่ ๔) ทรงค้นพบที่สุโขทัยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๖ ซึ่งทรงสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.
๑๘๓๕ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวิชราวุธทรงพระราชนิพนธ์การเสด็จประพาส
สุโขทัยและเมืองใกล้เคียง โดยจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ พร้อมภาพประกอบจำนวน
มาก แสดงให้เห็นว่าเมืองเหล่านั้นเคยมีความสำคัญในอดีต และโบราณวัตถุที่มี
อยู่อาจจะนำมาเชื่อมโยงกับข้อมูลที่พบในศิลาจารึก ทรงหวังว่าพระราชนิพนธ์ของ
พระองค์ “จะทำให้คนไทยรู้สึกขึ้นมาบ้างว่า ชาติไทยเราไม่ใช่ชาติใหม่ และไม่ใช่ชาติ
ที่เป็นคนป่า หรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษ ‘อันซีวิลไลซ์’”^๔

ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๔๖๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ พระอนุชาต่างพระมารดาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระนิพนธ์หนังสือประวัติศาสตร์ไทยเล่มแรก ซึ่งใช้ข้อมูลจากหลายแหล่ง ทั้ง
ศิลาจารึกตำนานจำนวนหนึ่งที่เรียกกันว่าพงศาวดารเหนือ^๕ พระราชพงศาวดาร
กรุงศรีอยุธยา ผลงานของ “ฝรั่งที่ศึกษาโบราณคดีทางเมืองจีน”^๖ และงานแปลจาก
บันทึกเหตุการณ์ประจำปีสมัยราชวงศ์ถัง ทรงพบว่าคนไทยอพยพมาจากจีนตอนใต้
ก่อตั้งอาณาจักรน่านเจ้าเป็นแห่งแรกที่ยูนนาน ต่อมาเข้ามาอยู่แทนที่ชาวขอมและ
กลุ่มที่พูดภาษามอญ-เขมรในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และสร้างอาณาจักร
ย่อยๆ หลายแห่ง กลุ่มสำคัญที่สุดได้สถาปนาราชธานีที่สุโขทัยประมาณ พ.ศ. ๑๗๘๑
ที่ซึ่งศาสนาพุทธเจริญรุ่งเรืองโดย “พระเจ้าขุนรามคำแหง เป็นพระเจ้าแผ่นดินไทย
ที่มีอานุภาพมาก ควรนับว่าเป็นมหาราชเจ้าพระองค์หนึ่ง” ส่วนอยุธยาได้รับการ
สถาปนาขึ้นภายหลัง โดยผู้สืบสกุลของ “พระเจ้าแผ่นดินไทยองค์หนึ่ง เป็นเชื้อวงศ์
ของพระเจ้าพรม” ซึ่งครองอาณาจักรไทยสมัยแรกสุดบนฝั่งแม่น้ำโขง^๗ สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงประกาศว่า “เรื่องพระราชพงศาวดารสยาม [ซึ่งใน

ที่นี้หมายความว่าประวัติศาสตร์] สยามควรจัดเป็น ๓ ยุค คือ เมื่อกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี, เมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี และเมื่อกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี”^๙

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพตอบสนองเกณฑ์ของรัชกาลที่ ๕ เรื่องแหล่งข้อมูลที่หลากหลายและย้อนกลับไปได้มากกว่าพันปี นอกจากนั้นยังเป็นประวัติศาสตร์ชนชาติไทยที่ได้เป็นประเทศชาติ

ในช่วงเวลาสิบปีหลังจากนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียบเรียงแก่นแกนของประวัติศาสตร์อยุธยา โดยทรงใช้ข้อมูลจากหลายแหล่ง รวมทั้งพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ข้อความที่คัดลอกมาจากพงศาวดารพม่าและบันทึกของฝรั่ง ทรงจาระโนว่ามีสงครามไทย-พม่า ๒๔ ครั้ง ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๘๒-๒๓๑๐ ซึ่งให้เห็นว่าพม่ามักเป็นฝ่ายรุกราน ทรงเสนอข้อโต้เถียงว่า ที่กรุงศรีอยุธยาเสียกรุงใน พ.ศ. ๒๑๑๒ และอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น สาเหตุเกิดจากความแตกแยกภายในของบรรดาขุนนางไทย และทรงเน้นย้ำถึงวิกรรมความกล้าหาญของสมเด็จพระนเรศวรที่ทรง “ประกาศอิสระ” ให้แก่สยามหลังการเสียกรุงครั้งแรก พระนิพนธ์ *ไทยรบพม่า* ของพระองค์ไม่เคยขาดตลาด^{๑๐} ทศวรรษต่อมา ทรงวิเคราะห์ระบบสังคมและการเมืองของสุโขทัยและของอยุธยา ที่สุโขทัยมี “คุณธรรมไทย” เป็นจุดเด่นซึ่งรวมทั้ง “ความจงรักภักดีของชาติ...ความปราศจากวิหิงสา...ความฉลาดในการประสานประโยชน์” ทำให้ทุกชนชาติในสยามอยู่เย็นเป็นสุข และมีความเจริญก้าวหน้าแต่ในสมัยอยุธยาตอนต้น ผู้ปกครองรับเอามโนทัศน์และรูปแบบการปกครองแบบอินเดียมาจากพระนคร (นครวัด) รวมทั้งระบบทาส^{๑๑}

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้พัฒนาเป็นเนื้อหาที่พบในตำราและงานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ในประวัติศาสตร์แห่งชาตินี้ สุโขทัยเป็น “ราชธานีแห่งแรกของชาติไทย” และสมัยสุโขทัยเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ เป็น “รุ่งอรุณแห่งความสุข” หรือ “ยุคทอง” ที่มีองค์ประกอบของวิถีพุทธศาสนาและคุณธรรม กษัตริย์ปกครองตามแบบพ่อปกครองลูก ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้ค้นพบและบรรยายไว้ เมื่อล่วงเข้าสู่สมัยอยุธยานั้น ความบริสุทธิ์ของไทยสุโขทัยลบลือนไปเพราะอิทธิพลของขอม ศาสนาพราหมณ์ มโนทัศน์เทวราชา การปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่เข้ามาทดแทนการปกครองแบบพ่อปกครองลูก และความรักอิสระของไทยถูกลบไปด้วยระบบทาสและการผูกขาด ในเรื่องราวของความเสื่อมสลายนี้ พม่าเปรียบเสมือนพระเทวทัต

ผู้ลงโทษ การเสียกรุงคือการปลดปล่อยเพื่อเตรียมรับการฟื้นฟูสู่ยุคใหม่ที่ดีกว่าคือ ยุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์^{๑๑}

ในช่วง พ.ศ. ๒๔๖๗ ประวัติศาสตร์แห่งชาติแนวนี้นปรากฏในหนังสือ *ประวัติศาสตร์สยาม* ภาคภาษาอังกฤษที่ วิลเลียม อัลเฟรด เร วู้ด (W. A. R. Wood) เรียบเรียงขึ้นมาเป็นเล่มแรก ในหนังสือเล่มนี้ ในส่วนเนื้อหาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติไทยจนถึงการสถาปนาอยุธยาได้นั้นได้มาจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพโดยตรง สำหรับตอนที่ว่าด้วยสมัยอยุธยา วู้ดใช้ข้อมูลที่ได้จากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐที่ค้นพบใน พ.ศ. ๒๔๕๐ และจากบันทึกของชาวยุโรป โดยเฉพาะของเยเรเมียส ฟาน ฟลิต (Jeremias van vliet) เขาแบ่งบทต่างๆ ตามรัชกาล และเนื้อหาของหนังสือทั้งเล่มเป็นเรื่องราวของกษัตริย์กับการทำสงคราม^{๑๒}

เรื่องเล่าเหล่านี้ได้รับการบรรจุเข้าไปในตำราประวัติศาสตร์ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้รับการยกย่องเป็น “พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย” และเรื่องเล่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ๕ ทศวรรษต่อมานักวิชาการทั้งไทยและเทศพัฒนาประวัติศาสตร์ของสมัยสุโขทัยและกรุงเทพฯ แต่ละเลยสมัยอยุธยาอย่างสิ้นเชิง^{๑๓}

ทศวรรษ ๒๕๒๐ นักเขียนกลุ่มหนึ่งที่โยงกับนิตยสาร *ศิลปวัฒนธรรม* และสำนักพิมพ์ในชื่อเดียวกัน^{๑๔} เริ่มวิพากษ์วิจารณ์ประวัติศาสตร์ไทยแนวนี้อย่างเด่นชัดของสำนักคือ ศรีศักร วัลลิโภดม นักโบราณคดีผิวพื้นดินรุ่มบุกเบิก และสุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ นักหนังสือพิมพ์และนักวรรณคดีตัวยง ข้อวิจารณ์หลักๆ คือ **หนึ่ง** เป็นประวัติศาสตร์แบบเชื้อชาตินิยม เน้นในบทบาทของชนชาติไทยอย่างเดียวยกกับหลักฐานด้านโบราณคดีซึ่งชี้ให้เห็นร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหลายแห่งหลายที่มาตั้งแต่ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ข้อเสนออันโด่งดังของสำนักคือ “คนไทยอยู่ที่นี่” หมายความว่า คนไทยอพยพมาจากที่อื่นเป็นส่วนหนึ่งของประชากร “หลากหลาย” ที่ตั้งถิ่นฐานในบริเวณสยามในอดีต เป็นวิธีวิพากษ์ความนิยมชนชาติไทยอย่างสุดโต่งในประวัติศาสตร์แห่งชาติ^{๑๕}

สอง สำนักนี้เสนอว่าประวัติศาสตร์เป็นกระบวนการมานุษยวิทยาที่ยังสลบซับซ้อนมากขึ้นๆ เมื่อเวลาผ่านไป กษัตริย์และวีรบุรุษอื่นๆ แทบไม่มีความสำคัญใดๆ *สยามประเทศ* ผลงานชิ้นสำคัญของศรีศักร บอกว่าหัวใจของประวัติศาสตร์คือความซับซ้อนของชนชาติต่างๆ ในสังคม การขยายตัวของเครือข่ายการค้าอย่าง

ค่อยเป็นค่อยไป และการแลกเปลี่ยนกันระหว่างวัฒนธรรมต่างๆ ด้วยกระบวนการเหล่านี้ สังคมวิวัฒน์จากชุมชนหมู่บ้านในยุคสำริดเป็นสังคมเมืองเมื่อราวๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นระบบรัฐเมื่อราวๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ และในท้ายที่สุดเป็นราชอาณาจักรในสมัยอยุธยาตอนต้น เมื่อความเป็นชาติพันธุ์และระบบกษัตริย์ไม่ใช่แก่นแกนของประวัติศาสตร์ สำนักศิลปวัฒนธรรมจึงต้องหาสิ่งทดแทน ศรีศักรเสนอกรอบแนวคิดที่ว่า ประวัติศาสตร์ไทยคือทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นในอดีตภายใต้ขอบเขตอาณาบริเวณที่กำหนดความเป็นประเทศไทยนั้นๆ ในท้ายที่สุด^{๑๖} อาจเรียกว่าเป็น ภูมิชาตินิยม (geo-nationalism)

ในหนังสือ *กรุงศรีอยุธยาของเรา* ศรีศักรได้ใช้กรอบแนวคิดดังกล่าว นับจาก พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ กลุ่มเมืองสองกลุ่มปรากฏตัวขึ้นบนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตอนล่าง กลุ่มหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก และอีกกลุ่มหนึ่งทางทิศตะวันออก ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๗ สุพรรณบุรีและลพบุรีผงาดขึ้นเป็นเมืองเด่นในแต่ละพื้นที่ ล่วงเข้า พุทธศตวรรษที่ ๒๐ นครรัฐทั้งสองรวมตัวกันก่อตั้งอยุธยา ดังที่สุจิตต์ วงษ์เทศ สรุปในคำนำของหนังสือไว้ว่า “กรุงศรีอยุธยาไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างปาฏิหาริย์โดยอำนาจเนรมิตของเทพยดา หากเกิดขึ้นมาอย่างมีพัฒนาการต่อเนื่องมาก่อน”^{๑๗} หลังจากที่ศรีศักรกล่าวว่าอยุธยาสำคัญมากกว่าสุโขทัยในประวัติศาสตร์ชาติ ส่วนที่เหลือของหนังสือก็เป็นเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ชาติไทยที่คุ้นเคยกันอยู่เดิม

สำนักศิลปวัฒนธรรมมีอิทธิพลสูงในเมืองไทย โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องความหลากหลายของประชากร แต่ไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายในแวดวงสากลนอกประเทศไทย เพราะมีผลงานตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษน้อย

ในช่วงทศวรรษ ๒๕๑๐ และ ๒๕๒๐ นักวิชาการไทย ๔ ท่านที่ผจญภัยไปเรียนที่มหาวิทยาลัยต่างประเทศ ได้เสนอมุมมองใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยา เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่ดีเยี่ยม ที่มหาวิทยาลัยคอร์เนล ๒ ท่าน ได้แก่ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เรื่อง “The rise of Ayutthaya” (๒๕๑๖) และสุนทร ชุตินทรานนท์ เรื่อง “Cakravatin: the ideology of traditional warfare in Siam and Burma, 1548-1605” (๒๕๓๓) ที่วิทยาลัยบูรพศึกษาและการศึกษาแอฟริกา มหาวิทยาลัยลอนดอนอีก ๒ ท่าน ได้แก่ บุษกร ลายเลิศ เรื่อง “The Ban Phlu Luang dynasty 1688-1767: a study of the Thai monarchy during the closing years of the Ayutthya period” (๒๕๑๕) และธีรวัต ฦ บ่อมเพชร เรื่อง “A political history

of Siam under the Prasatthong dynasty: 1629-1688” (๒๕๒๗)

มีข้อสังเกตบางประการเรื่องประวัติการพิมพ์ผลงานตีพิมพ์ด้านประวัติศาสตร์ไทยของนักวิชาการทั้ง ๔ ท่านนี้คือ ไม่มีการแปลวิทยานิพนธ์เล่มใดเป็นภาษาไทย เพียงท่านเดียวเท่านั้นที่พิมพ์ผลงานวิทยานิพนธ์ทั้งหมดเป็นหนังสือภาษาอังกฤษหนึ่งเล่ม อีก ๒ ท่านพิมพ์ผลงานวิทยานิพนธ์บางส่วนรวมทั้งผลงานค้นคว้าวิจัยเพิ่มเติม ทั้งในภาคภาษาอังกฤษและไทย แต่เน้นไปที่ประเด็นด้านเศรษฐกิจ ซึ่งต่างจากในงานวิทยานิพนธ์ที่มีจุดเน้นที่ประเด็นการเมือง ส่วนอีกท่านไม่ได้จัดพิมพ์ผลงานวิทยานิพนธ์และกลายเป็นงานที่หาอ่านได้ไม่ง่ายเลย

แม้กระนั้นก็ตาม ผลงานบุกเบิก งานสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย และแรงสนับสนุนการศึกษาค้นคว้างานประวัติศาสตร์ของทั้ง ๔ ท่าน ได้ช่วยเสริมสถานะของอยุธยาในประวัติศาสตร์ไทยเป็นอย่างมาก บทความที่ชาญวิทย์พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒ นั้น ได้ท้าทายตำแหน่งสูงเด่นของสุโขทัยในประวัติศาสตร์ชาติโดยตรง เมื่อบรรทัดแรกเสนอว่า “อยุธยาเป็นศูนย์กลางด้านการเมือง วัฒนธรรม และการค้าสำคัญแห่งแรกของชาวไทย”^{๑๔} นักวิชาการเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าอยุธยาเป็นรัฐที่มีความซับซ้อนและมีอายุยืนยาวกว่าสุโขทัย และมีบทบาทในการหล่อหลอมสังคมไทยร่วมสมัย ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์กระแสหลักในปัจจุบัน สมัยอยุธยาไม่ใช่จุดต่ำสุดของประวัติศาสตร์ชาติอีกต่อไป แต่เป็นส่วนหนึ่งของความรุ่งเรืองที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย

ชาญวิทย์และธีรวัตมีบทบาทนำในการพัฒนาประวัติศาสตร์นิพนธ์อยุธยาในสมัยต่อมา ขณะที่ประวัติศาสตร์ไทยในสมัยของสมเด็จพระยาตากสินมหาราชภาพและวัด เน้นไปที่เรื่องราวของกษัตริย์และสงครามเพราะนี่คือเนื้อหาหลักในพระราชพงศาวดาร แต่นักประวัติศาสตร์รุ่นนี้ ทั้งไทยและสากลเสนอภาพว่าอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าใหญ่ของเอเชีย เน้นย้ำถึงความหลากหลายและความซับซ้อนของการค้าที่นั่น ความสัมพันธ์พิเศษกับจีน และบทบาทเด่นของกษัตริย์สยามในการค้าระหว่างประเทศ^{๑๕} แต่โดยเปรียบเทียบแล้ว ผลงานการตีพิมพ์เกี่ยวเนื่องกับการเมือง สังคม และวัฒนธรรมสมัยอยุธยานั้นมีน้อยมาก

แอนโทนี รีด (Anthony Reid) นักประวัติศาสตร์สากลร่วมสมัยวิเคราะห์อยุธยาในบริบทของภูมิภาคด้วย ในหนังสือ *Southeast Asia in the age of commerce* (1988, 1993) โดยใช้กรอบการวิเคราะห์ของโบรเดล (Braudel) และ

โต้เถียงว่า เศรษฐกิจของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รุ่งเรืองเพราะการค้ากับจาก
กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ในหนังสือ *Strange Parallels*
(2003) โดยวิกเตอร์ ลีเบอร์แมน (Victor Lieberman) เสนอว่าประวัติศาสตร์
การเมืองของสังคมบนแผ่นดินใหญ่ในภูมิภาคเปลี่ยนแปลงไปในทำนองเดียวกัน และ
ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๙-๑๙ รัฐเล็กๆ จำนวนมารวมตัวกันเป็นรัฐใหญ่ ๒-๓ รัฐ
งานศึกษาเหล่านี้ได้ให้ความสนใจกับหลายปัจจัย (สภาพอากาศ การไหลเวียนของ
เงินทอง และการเปลี่ยนแปลงของศาสนา) ซึ่งสามารถมองเห็นได้ง่ายกว่าจากมุมมอง
ของภูมิภาค เมื่อเทียบกับมุมมองจากพื้นถิ่น

ราว พ.ศ. ๒๕๔๐ มีงานวิจัยและงานเขียนใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยา
ในภาษาไทยค่อนข้างน้อย อาจมีหลายสาเหตุ เพราะอิทธิพลของสุโขทัยนิยมยังอยู่
และมีมหาวิทยาลัยไทยสนับสนุนไม่มากนัก ในบริบทที่เศรษฐกิจของประเทศเจริญ
มากและสังคมเปลี่ยนเร็ว คนสนใจอนาคตมากกว่าอดีต แต่ยังมีงานเด่นของ
นักประวัติศาสตร์อย่างนิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นนักวิชาการบุกเบิกรุ่นเดียวกับทั้ง ๔ ท่าน
ที่กล่าวถึงแล้ว แต่นิธิเลือกเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยมิชิแกน
เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อินโดนีเซีย หลังจากกลับมาเมืองไทยแล้ว นิธิพิมพ์งานค้นคว้า
เรื่องสมเด็จพระนารายณ์และสมเด็จพระเจ้าตากสิน ใช้ศัพท์รัฐศาสตร์ร่วมสมัย (ฝ่าย
รัฐประหาร กลุ่มการเมือง และชนชั้นปกครอง) เพื่อขจัดกลิ่นอายความศักดิ์สิทธิ์ของ
งานประวัติศาสตร์ที่ลอกมาจากพระราชพงศาวดาร และ “แผกจากมโนภาพของเรา
ซึ่งมักจะเห็นการเมืองอยุธยาเป็นสิ่งที่อยู่นิ่งกับที่”^{๒๐} นอกจากนั้นนิยายยังชูประเด็น
ว่าด้วยการโยกขยับช่วงชั้นและความขัดแย้งทางสังคมที่อยู่เบื้องหลังเรื่องเล่าประวัติ
ศาสตร์

อีกท่านหนึ่งคือ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ทำงานประจำที่กรมศิลปากร พิเศษเขียน
ประวัติศาสตร์สยามสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น โดยใช้ข้อมูลหลักฐานจากศิลา
จารึกที่เขานำมาอ่านอย่างละเอียดและตีความใหม่ ประกอบกับข้อมูลยุคต้นจากแหล่ง
อื่นและข้อสังเกตเกี่ยวกับภูมิประเทศ ผลงานของพิเศษท้าทายประวัติศาสตร์ชาติที่
เริ่มจากสุโขทัยสู่อยุธยา^{๒๑} และในด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ พิริยะ ไกรฤกษ์ ทำทนาย
การจัดยุคสมัยของศิลปะไทย และการกำหนดอายุของอนุสรณ์ทางประวัติศาสตร์ ซึ่ง
มีนัยต่อประวัติศาสตร์การเมือง

พ.ศ. ๒๕๔๐ เหตุการณ์เศรษฐกิจฟองสบู่แตก ทำให้มีคนสนใจประวัติศาสตร์

ของชาติมากขึ้น มีงานวิจัยใหม่ งานเขียน และการตีพิมพ์งานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์
อยุธยาเพิ่มขึ้น และสะท้อนให้เห็นในวัฒนธรรมมวลชนด้วย โดยเฉพาะภาพยนตร์
เช่น ชุดเรื่องสมเด็จพระนเรศวรของหม่อมเจ้าชาตรี เฉลิมยุคล ความสนใจนี้ ต่อมา
ขยายไปในบริบทของความขัดแย้งทางการเมืองที่เข้มข้นขึ้น เช่น ละครโทรทัศน์
บุพเพสันนิวาส ซึ่งออกอากาศในปี ๒๕๖๑ ได้รับความนิยมและพูดถึงกันอย่างล้นหลาม
จนเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ซึ่งเบื้องหลังนี้อาจมีบทบาท
ของนักประวัติศาสตร์รุ่นบุกเบิกแบบปัญญาชนสาธารณะ โดยเฉพาะ นิธิ, ศรีศักร,
ชาญวิทย์ และสุนทรอยู่ด้วย นอกจากนั้น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ได้เกื้อกูลงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ ทำให้มหาวิทยาลัยบางแห่งเห็นโอกาสโดยโยง
ประวัติศาสตร์กับธุรกิจเพื่อการท่องเที่ยว มีนักวิจัยประวัติศาสตร์รุ่นใหม่หลายคน
ทั้งในมหาวิทยาลัยและที่เป็นนักวิจัยอิสระ ส่วนมากตีพิมพ์ผลงานเป็นภาษาไทย จะ
เห็นได้ว่าบรรณานุกรมภาคภาษาไทยของหนังสือเล่มนี้ ๓ ใน ๔ ตีพิมพ์ขึ้นมาตั้งแต่
พ.ศ. ๒๕๔๐ เราเขียนหนังสือเล่มนี้ ร่างแรกกว่า ๑๕ ปีที่แล้ว และร่างที่ ๒ เมื่อเร็วๆ
นี้ต้องปรับเปลี่ยนอย่างมาก

นอกจากการวิเคราะห์ใหม่ นักวิชาการได้ช่วยพัฒนาวิชาการประวัติศาสตร์
โดยหาหลักฐานใหม่และทำให้หลักฐานเข้าถึงได้ง่ายขึ้น วินัย พงศ์ศรีเพียร หัวหน้า
คณะวิจัย ชุด ๑๐๐ เอกสารสำคัญสรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ที่สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้รวบรวมจัดพิมพ์แหล่งข้อมูลที่หายาก ตรงใจ หุตากร
ตีความข้อเขียนในศิลาจารึกสำคัญจากสุโขทัยแบบใหม่ ศานติ ภักดีคำ รวบรวมศิลา
จารึกสมัยอยุธยา วินัย พงศ์ศรีเพียร แปลเอกสารจีนสมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์
ชิง อีรวัด ณ ป้อมเพชร และแอนโทนี ฟาริงตัน จัดพิมพ์บันทึกของบริษัทอังกฤษอีสต์
อินเดียเกี่ยวกับสยาม ปรีดี พิศุกมิวธิ์ แปลและวิเคราะห์บันทึกของชาวโปรตุเกส
สำหรับบันทึกของแชรแวงส, ฟาน ฟลิต และลา ลูแบร์ ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยหลายปี
มาแล้ว ได้มีการจัดพิมพ์ใหม่ จึงหาอ่านได้ง่ายขึ้น นอกจากนั้น มีงานเขียนของผู้มา
เยือนชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวดัตช์, ฝรั่งเศส, โปรตุเกส และญี่ปุ่น เล่มใหม่ๆ ที่ได้
รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษและตีพิมพ์ขึ้น และในวาระครบรอบ ๒๐๐ ปี กฎหมาย
ตราสามดวง มีการพิมพ์หนังสือวิเคราะห์ประวัติศาสตร์กฎหมายไทยหลายเล่ม

งานวรรณกรรมสมัยโบราณมีปัญหาว่าไม่มีหลักฐานแสดงปีที่บังเกิด และเข้าใจ
ยากเพราะเขียนในรูปฉันทลักษณ์ อีกทั้งใช้ศัพท์โบราณที่ไม่ปรากฏในพจนานุกรมใดๆ

การจัดพิมพ์วรรณกรรมเหล่านี้ขึ้นใหม่พร้อมคำอธิบายประกอบอย่างสมบูรณ์ของสำนักงานราชบัณฑิตยสภาและนักวิชาการ โดยเฉพาะวินัย พงศ์ศรีเพียร ช่วยลดปัญหาเหล่านี้ลงได้มาก พบปัญหาเช่นเดียวกันในกรณีของงานศิลปะและสถาปัตยกรรมที่ไม่มีหลักฐานปีที่สร้าง จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาเริ่มหาดูได้ยากขึ้นทุกที เพราะว่าปิดอาคารเพื่อการอนุรักษ์ แต่เมืองโบราณและสถาบันอื่นๆ ก็ได้ถ่ายภาพและจัดพิมพ์เผยแพร่โดยใช้เทคโนโลยีกราฟิกและการพิมพ์ที่ทันสมัยไว้อย่างงดงามเป็นจำนวนมาก ในทำนองเดียวกันหนังสือต้นฉบับตัวเขียนด้วยลายมือประกอบภาพสมัยอยุธยาตอนปลายหลายเล่มก็ได้รับการตีพิมพ์หรือสแกนไว้ในอินเทอร์เน็ต

หนังสือเล่มนี้เสนอประวัติศาสตร์อยุธยาเริ่มตั้งแต่ที่เมืองอยุธยาปรากฏตัวบนขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จนเสียกรุงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ มีจุดเน้นที่การค้า ราชพิธีโดยพระพุทธศาสนา และสงคราม สำหรับเรื่องการค้าซึ่งเป็นกระดูกสันหลังของประวัติศาสตร์อยุธยานั้น เราพึ่งผลงานศึกษาจำนวนมากที่ดีพิมพ์ในช่วง ๔๐ ปีที่ผ่านมาสำหรับมิติด้านศิลปะและศาสนา มีผลงานตีพิมพ์น้อยกว่าแต่ก็น่าทึ่ง ด้านการเมือง สังคม กฎหมาย และประวัติศาสตร์วรรณกรรม เราใช้ข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ

มีคนอ้างว่า แหล่งข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยามีไม่มากและล้นมีปัญหาวงสาวดารเชื่อถือไม่ได้ กฎหมายไม่มีปีที่ตรา โบราณสถานมักถูกทำลายไปแล้ว บันทึกของชาวจีนและตะวันตกเป็นมุมมองของผู้ที่ใส่แว่นวัฒนธรรมหลากสี ฯลฯ ความเห็นเหล่านี้ไม่แตกต่างไปจากปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้แหล่งข้อมูลประวัติศาสตร์ในสังคมอื่นๆ เราใช้แหล่งข้อมูลที่หลากหลายมาก ร่วมกับแหล่งข้อมูลใหม่ซึ่งเพิ่งจะเข้าถึงได้เมื่อเร็วๆ นี้เอง สำหรับแหล่งข้อมูลที่กำกวม เราเขียนหมายเหตุเกี่ยวกับการตีความไว้ในส่วนท้ายเล่มของหนังสือ

การเรียบเรียงเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ใช้ ๓ วิธีหลัก คือ เขียนประวัติศาสตร์สังคม แบ่งตามยุคสมัย และตามลูกศรของเวลา

เราตั้งใจให้หนังสือเล่มนี้เป็นประวัติศาสตร์สังคม คือไม่ได้เขียนเพียงเรื่องราวของผู้ปกครองเท่านั้น แต่เน้นการพัฒนาของสังคมมนุษย์ เท่าที่เราประกอบร่างสร้างขึ้นได้จากข้อมูลต่างๆ ที่มีอยู่ในแต่ละยุคสมัย เราจัดแบ่งยุคสมัย (periodization) เป็นกรอบโครงเรื่อง เพื่อที่จะแสดงและวิเคราะห์ปัจจัยหลักๆ ซึ่งได้ก่อร่างสร้างสังคมมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย ทั้งนี้ หนังสือที่มีอยู่บางเล่มได้ให้ภาพ “สมัยอยุธยา” ประหนึ่ง

ว่าเป็นสมัยเดียวกันโดยตลอด ไม่มีการเปลี่ยนแปลงสักเท่าไร แต่ “สมัยอยุธยา” มีระยะเวลายาวถึง ๕๐๐ ปี คือประมาณ ๒๐ ชั่วอายุคน เราใช้การจัดแบ่งยุคสมัยเพื่อแสดงให้เห็นว่าสังคมอยุธยาได้เปลี่ยนแปลงไปมากเพียงใด

เราตามลูกศรของเวลา “time’s arrow” ซึ่งวิ่งจากอดีตมาสู่ปัจจุบันเสมอ ไม่เคยย้อนกลับ เราเห็นว่าประวัติศาสตร์แบบชาตินิยมไม่ไปตามลูกศรของเวลา แต่เขียนกลับหัวกลับหาง เริ่มจากปัจจุบันเมื่อมีชาติและประเทศชาติแล้ว โคจรกลับเข้าอดีตเพื่อแสวงหารากเหง้าของชาติ ประเทศชาติ และส่วนประกอบอื่นๆ ของโลกปัจจุบัน อะไรที่ไม่เกี่ยวกับการแสวงหารากเหง้านี้จะไม่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์แบบนี้ นอกจากนั้นประวัติศาสตร์แบบชาตินิยมย่อมผลักดันให้หลายสิ่ง เช่น เมือง รัฐ สถาบัน แนวคิด ย้อนกลับไปไกลในอดีต เพื่อให้ชาติและประเทศชาติมีรากเหง้าที่ลึกกว่า ในทางตรงกันข้าม เราเริ่มจากอดีตเมื่อภูมิประเทศว่างเปล่า แล้วตามลูกศรของเวลา ดูว่ามนุษย์ชนใช้ทรัพยากรเพื่อทำมาหากิน สร้างสังคม จัดตั้งสถาบันได้อย่างไร และเมื่อเราเดินทางจากอดีตตามลูกศรของเวลา ซึ่งวิ่งจากอดีตมาสู่ปัจจุบันเสมอ เราไม่สันนิษฐานว่าสิ่งใดปรากฏอยู่ในอดีตจนกว่าจะเห็นได้ในหลักฐาน

สำหรับชื่ออยุธยา สมัยแรกๆ เขียนว่า อโยธยา มาจากชื่อเมืองของพระราม ในนิทานรามายณะจากอินเดีย ประเสริฐ ณ นคร เสนอให้ปรับเป็น อยุธยา แปลว่า เมืองที่ศัตรูไม่อาจรบชนะได้ หลังจากพ่ายสงครามแก่หงสาวดีเมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒ เราใช้คำว่า อยุธยา ตลอดทั้งเล่ม

เชิงอรรถ

- ^๑ ศรีศักร วัลลิโภดม, *กรุงศรีอยุธยาของเรา* (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๘).
- ^๒ “Brief notices of the history of Siam” โดย “the King of Siam” คือรัชกาลที่ ๕ ซึ่งพระราชนิพนธ์ให้เซอร์จอห์น เบาว์ริง ใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ดูใน Sir John Bowring, *Kingdom and people of Siam*, Vol. 2 (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969 [1857]), pp. 341-345.
- ^๓ “สมเด็จสืบสวนของบูรณในประเทศสยาม พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” *ศิลปากร* ๑๒, ๒ (๒๕๑๑): ๔๒, ๔๕.
- ^๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง* (กรุงเทพฯ: ไทยเชชม, ๒๕๒๐), น. ๙.
- ^๕ *พงศาวดารเหนือ* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๔).
- ^๖ ในเล่ม A. R. Colquhoun, *Amongst the Shans* (New York: Scribner and Welford, 1885). ตั้งข้อสังเกตว่าที่ภาคใต้ของจีนมีคนพูดภาษานานเป็นจำนวนมาก และ Lacouperie ผู้เชี่ยวชาญจีนศึกษา ได้เรียงข้อมูลของ Colquhoun เข้ากับชื่อของคนเหล่านั้นในบันทึกรายปีของจีนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๒-๔.
- ^๗ สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, “พระนิพนธ์ค่าน้ำ” ใน *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), น. ๓๙, ๔๓.
- ^๘ *เรื่องเดียวกัน*, น. ๓.
- ^๙ สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, *ไทยรบพม่า* (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๒๐).
- ^{๑๐} สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖).
- ^{๑๑} *Thailand in the 80s* (Bangkok: National Identity Office, 1984), pp. 22, 32.
- ^{๑๒} W. A. R. Wood, *A history of Siam: from the earliest times to the year A.D. 1781, with a supplement dealing with more recent events* (Bangkok: Chalermit, 1959 [1924]).
- ^{๑๓} *Thailand: a short history* เขียนโดยเดวิด เค. วัลเลจ ตีพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๒๗ (๑๙๘๔) ในสองบทที่เป็นประวัติของอยุธยา เขาอ้างถึงผลงานชิ้น ๒ เพียงเล่มเดียวคือ ผลงานของ George V. Smith เล่ม *Dutch in seventeenth century Thailand* และวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเพิ่งจบสองเล่มของชาญวิทย์ เกษตรศิริ และบุษกร กาญจนจारी (ซึ่งจะได้พิจารณาต่อไปข้างหน้า).
- ^{๑๔} กลุ่มนี้โยงกับวารสารเมืองโบราณด้วย.
- ^{๑๕} สุจิตต์ วงษ์เทศ, *คนไทยอยู่ที่นี้ ที่อุษาคเนย์* (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๓๗).
- ^{๑๖} ศรีศักร วัลลิโภดม, “นครศรีธรรมราชกับประวัติศาสตร์ไทย,” *เมืองโบราณ* ๔, ๓ (๒๕๓๑).
- ^{๑๗} คำนำเสนอโดยสุจิตต์ วงษ์เทศ ใน ศรีศักร วัลลิโภดม, *กรุงศรีอยุธยาของเรา*, น. (๑๔).
- ^{๑๘} Charnvit Kasetsiri, “Origins of a capital and seaport. The early settlement of Ayutthaya and its East Asian trade” in K. Breazeale (ed.), *From Japan to Arabia: Ayutthaya’s maritime relations with Asia* (Bangkok: Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbook Project, 1999), p. 55.

^{๑๙} ผลงานชิ้นสำคัญได้แก่ Anthony S. Reid, “Documenting the rise and fall of Ayudhya as a regional trade centre” in Kajit Jittasevi (ed.), *Ayudhya and Asia: proceedings for the international workshop* (Bangkok: Thammasat University, 1995), pp. 5-14; Yumio Sakurai and Kitagawa Takako, “Ha Tien, or Banteay Mas in the time of the fall of Ayutthaya” in K. Breazeale (ed.), *From Japan to Arabia: maritime relations with Asia* (Bangkok: Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks, 1999), pp. 150-220.

^{๒๐} นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์* (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๓๗); นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๓๖).

^{๒๑} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, *พระมหากษัตริย์ไทย กษัตริย์ราช การเมืองในประวัติศาสตร์ยุคสุโขทัย-อยุธยา* (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖); พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, *ศาสนาและการเมืองสุโขทัย* (กรุงเทพฯ: เจ้าพระยา, ๒๕๒๘).

๑ ก่อนอยุธยา

ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อยุธยาเผยตัวขึ้นในประวัติศาสตร์ ต่อมาช่วง ๒๐๐ ปีหลังจากนั้น ค่อยๆ พัฒนาเป็นเมืองเอกในบริเวณที่เรียกกันว่า สยาม หรือที่ราบลุ่มเจ้าพระยา ซึ่งก็คือภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน ด้านทิศตะวันตกเหนือ และตะวันออกของที่ราบนี้ มีแนวเขาพาดผ่านลงมาจากทางด้านใต้ของภูเขาหิมาลัยหลายเทือกโอบล้อมอยู่ (แผนที่ ๑) แม้ว่าเทือกเขาเหล่านี้ไม่สูงนักแต่ในอดีตการเดินทางข้ามก็ยากลำบาก เพราะปกคลุมไปด้วยป่าทึบ ภายในบริเวณดังกล่าวนี้ติดต่อถึงกันได้ทางลำน้ำและชายฝั่งทะเล ซึ่งในอดีตเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งที่สะดวกที่สุด เนื่องจากความลาดชันของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตลอดระยะทาง ๕๐๐ กิโลเมตรจากขุนเขาสูงสู่ทะเลนั้นไม่สูงมาก คือเพียง ๘๐ เมตรเท่านั้น แม่น้ำจึงไหลเอื่อยลงจากเหนือสู่ใต้ไม่เชี่ยวกราก สามารถถ่อเรือหรือพายเรือขึ้นไปทางเหนือได้เกือบตลอดทั้งปี สภาพภูมิประเทศที่เป็นหุบเขาล้อม พร้อมทั้งมีเส้นทางน้ำที่สะดวกทำให้สยามพัฒนาเป็นแคว้นวัฒนธรรมเฉพาะ

ปัจจุบันบริเวณลุ่มน้ำของแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งหมดซึ่งครอบคลุมพื้นที่ ๑๖๒,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร ได้รับปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยต่อปี ๑,๓๐๐ มิลลิเมตร ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงตุลาคม ส่วนมากไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีเขื่อนและประตูน้ำควบคุมกระแสน้ำ ซึ่งในอดีตไม่มี เมื่อน้ำหลากมาแรงในช่วงฝนชุกจึงทลายชายฝั่งแม่น้ำให้พังลงและเกิดน้ำท่วมหนักในบริเวณที่ราบตอนล่างเกือบทุกปี ปัจจุบันบริเวณนี้กลายเป็นทุ่งข้าวเขียวขจีปรากฏเป็นลายตารางหมากรุก แตกต่างจากในอดีต เนื่องจากระบบนิเวศแตกต่างอย่างสิ้นเชิง อากาศร้อนชื้นสูงและน้ำท่าที่บริบูรณ์ ส่งผลให้

สิ่งมีชีวิตหรือชีวมวลต่างๆ เจริญเติบโตรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นป่าผลัดใบใกล้เทือกเขาไปจนถึงป่าดิบชื้นทางด้านใต้ และป่าชายเลนตามแนวชายฝั่งทะเล สำหรับมนุษย์แล้วระบบนิเวศแบบนี้เป็นทั้งแหล่งล่าสัตว์ เก็บหาของป่า และเกษตรกรรมที่ให้ผลผลิตสูง แต่ก็มีภัยร้ายจากสิ่งสาธาสัตว์ ภูเขา แมลงที่เป็นพาหะของโรคภัย เชื้อโรคนานาชนิด ไวรัสและปรสิต ผู้คนเห็นป่าเป็นเขตอันตราย โดยเฉพาะอย่างยิ่งไข้ป่าและโรคภัยอื่นๆ ที่คร่าชีวิตได้ง่ายๆ ได้ทำให้เพิ่มอัตราการตายและทำให้ภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์มีประชากรน้อย ความหนาแน่นต่อพื้นที่เป็นเพียงระหว่าง ๑ ใน ๕ ถึง ๑ ใน ๑๐ ของเพื่อนบ้านอย่างจีนและอินเดียเท่านั้น^๖

บทนี้จะสืบสาวร่องรอยความเป็นมาของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงเมื่ออยุธยาบังเกิด ข้อมูลที่ใช้ในส่วนนี้ได้จากงานค้นคว้าซึ่งจัดพิมพ์แล้ว งานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ของยุคนี้ รุ่งเกล้าเล่าเรื่องการสู้รบกันระหว่างอาณาจักร (พุกาม ศรีวิชัย นครวัด และทวารวดี) และความขัดแย้งด้านภูมิการเมือง ในทำนองเดียวกับประวัติศาสตร์โลกในช่วงระยะเวลาร้อยปีที่ผ่านมาในอง แต่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ได้ปรับเปลี่ยนไปมากในช่วงระยะไม่นานมานี้ เมื่อมีการขุดค้นทางโบราณคดี การค้นพบศิลาจารึกหลักใหม่และโบราณวัตถุมากขึ้น รวมทั้งการใช้เทคโนโลยีใหม่ในงานโบราณคดี และการอ่านหลักฐานต่างๆ อย่างละเอียด ทำให้เรื่องเล่ามีความหลากหลายมากขึ้น บทบาทของความรุนแรงลดน้อยลง และมีนัยซับซ้อนกว่าเดิม

ผู้คนสมัยแรกเริ่ม

มนุษย์เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานบนบริเวณแผ่นดินใหญ่ โดยพบร่องรอยของชุมชนเมื่อประมาณ ๔๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว แต่ร่องรอยก็เลื่อนรางไปมากจากประมาณ ๑๓,๐๐๐ ปีก่อน เมื่ออากาศอุ่นขึ้นและฝนชุก พบร่องรอยของชุมชนล่าสัตว์หาของป่า ผู้ซึ่งนำก้อนกรวดจากลำน้ำมาฝนเป็นเครื่องมือเครื่องมืออาศัยอยู่กระจัดกระจายตลอดภูมิภาค (Hoabinhian) ในช่วงฤดูฝน บางกลุ่มเข้าไปอยู่อาศัยในถ้ำและชะง่อนผาบนเทือกเขาที่แบ่งเขตแดนระหว่างพม่าและไทยในปัจจุบัน

อดีตกาลเมื่อประมาณ ๑๗,๐๐๐ ปีมาแล้ว ระดับน้ำทะเลต่ำกว่าปัจจุบันประมาณ ๑๐๐ เมตร แผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะแถบชวาต่อเนื่องเป็นแผ่นดินเดียวกัน ครั้นเมื่อประมาณ ๘,๕๐๐ ปีก่อน น้ำทะเลค่อยๆ เพิ่มขึ้นจนสูงกว่าระดับปัจจุบัน

ถึง ๔ เมตร โดยท่วมที่ราบภาคกลางตอนล่าง (สุพรรณบุรีถึงอ่างทอง) หลังจากนั้นระดับน้ำทะเลลดลง ทำให้แนวชายฝั่งทะเลเคลื่อนลงมาทางทิศใต้ จนมาอยู่บริเวณกรุงเทพฯ ระหว่าง ๔,๐๐๐ ถึง ๓,๐๐๐ ปีก่อนหน้านี้อยู่ และหยุดอยู่ ณ ระดับที่เป็นแนวชายฝั่งปัจจุบันเมื่อประมาณ ๒,๔๐๐ ปีมาแล้ว ผลงานวิจัยใหม่เมื่อเร็วๆ นี้ แสดงให้เห็นว่าแนวชายฝั่งทะเลได้ถอยลงไปเร็วกว่าที่เคยคิดกันไว้ จึงต้องปรับความเชื่อเดิมที่ว่า เมื่อ ๑,๕๐๐ ปีที่ผ่านมาในอดีต อ่าวไทยตอนล่างอยู่ใต้ทะเล และความเชื่อที่ว่าอาณาจักรทวารวดีหลายแห่งเคยอยู่บนชายฝั่งทะเล^๒

บริเวณพื้นที่ราบลุ่ม นักโบราณคดีพบชุมชนล่าสัตว์หาของป่าไม่กี่แห่ง ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะอยู่ในภูมิประเทศที่ถูกกลบเลือนไปได้ง่าย ๆ แต่มีสองชุมชนที่ได้พบและศึกษาจนเป็นที่รู้จักกันดี คือชุมชนบนปากน้ำบางปะกง ผลการศึกษาเปลี่ยนจินตภาพชุมชนล่าสัตว์หาของป่าที่เคยเชื่อกันว่า มักเป็นชุมชนขนาดเล็กและไม่อยู่กับที่ ในราว ๔,๐๐๐ ปีก่อน โดยโคกพนมดีเป็นที่ตั้งของชุมชนล่าสัตว์หาของป่าหลายร้อยชีวิตเป็นเวลานานถึง ๕๐๐ ปี เริ่มแรกพวกเขาอยู่เป็นครั้งคราวเพื่อหาปลาและกุ้ง หอย อีกทั้งล่าสัตว์และเก็บผักป่าจากละเมาะไม้ใกล้เคียง เมื่อตั้งหลักแหล่งถาวรขึ้น ได้นำกระดูกสัตว์มาเล้าทำเป็นเบ็ดและเครื่องมืออื่นๆ ร้อยเปลือกหอยเป็นเครื่องประดับ ผลิตภัณฑ์ดินเผาแบบต่างๆ เป็นจำนวนมาก และกินข้าวบ้าง ซึ่งอาจได้มาจากการแลกเปลี่ยน เมื่ออาศัยในพื้นที่เดิมได้สักรับชั่วอายุคน ซึ่งตรงกับช่วงที่น้ำทะเลลดถอยลงไป พวกเขาจะเพาะเหินแกรนิตให้เป็นจอบขุดดิน และเอาเปลือกหอยมาทำเป็นมีดเพื่อเก็บเกี่ยวพืชผล ลูกหลานอีกสองสามรุ่นต่อมา บันทึบบนใบใหญ่ขึ้นใช้เทคนิคที่แตกต่าง และประดับด้วยลวดลายใหม่ มีนัยว่ามีกลุ่มคนใหม่ๆ เข้ามาในชุมชน นักโบราณคดีพบโครงกระดูกของผู้หญิงคนหนึ่ง ซึ่งคงจะเป็นช่างปั้นหม้อฝีมือดี เพราะมีเครื่องมือปั้นหม้อและตัวอย่างเครื่องปั้นดินเผาจากฝีมือของนางฝังอยู่กับศพ นอกเหนือจากลูกปัดกลมทำจากเปลือกหอยจำนวนมาก (๑๒๐,๐๐๐ เม็ด) ที่พบฝังอยู่ด้วย เมื่อประมาณ ๓,๖๐๐ ปีมาแล้ว บริเวณที่ตั้งชุมชนนี้ถูกทิ้งร้างไป^๓ แหล่งขุดค้นทางโบราณคดีบอกให้เห็นถึงความเข้มแข็งและความยืดหยุ่นของชุมชนเก็บหาของป่าล่าสัตว์ในถิ่นที่ซึ่งอุดมสมบูรณ์นี้

หลักฐานการปลูกข้าวสมัยเริ่มแรกที่สุดนั้นคือราว ๔,๐๐๐ ปีก่อน บ้างเชื่อว่าข้าวนั้นพัฒนามาจากข้าวป่าที่มีอยู่ตามธรรมชาติในพื้นที่ แต่น่าจะรับมาจากกลุ่มแม่น้ำแยงซี ตอนกลางของประเทศจีน ซึ่งมีการปลูกข้าวเพื่อกินเป็นอาหารที่พัฒนาไปมาก

ตั้งแต่เมื่อ ๖,๐๐๐-๕,๐๐๐ ปีที่แล้ว การปลูกข้าวได้แพร่กระจายไปตลอดตามชายฝั่งทะเลถึงแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์ พร้อมด้วยการเลี้ยงวัวควายและสุนัข บันทึบโดยใช้เครื่องมือที่แหลมคม และฝังศพในหลุมดิน^๕ ชุมชนต่างๆ ที่นักโบราณคดีได้ศึกษาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นล้วนอยู่ในที่ดอน บริเวณใกล้กับเทือกเขาด้านทิศตะวันตกหรือบนที่ราบสูงแถวลพบุรี ชุมชนเหล่านี้อาจจะพัฒนามาจากชุมชนหาของป่าล่าสัตว์เก่าที่มีกลุ่มใหม่อพยพเข้ามา เมื่อเริ่มปลูกข้าวแล้วก็ยังล่านก กวาง ลิง จระเข้ แรด เต่า และสัตว์ป่าอื่นๆ ทั้งเก็บหาถั่ว ปลา และเหอยจากลำน้ำ ดังที่ เบนเน็ต บรอนสัน (Bennet Bronson) สรุปว่า “ไม่มีเกษตรกรรมที่ภูมิภาคไหน นอกจากเอเชียใต้และตะวันออกเท่านั้น ที่จะหาอาหารได้อย่างมากมายในพื้นที่ที่เท่ากัน ใช้แรงงานเพียงเล็กน้อย”^๖ ในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมเขตนาว เกษตรกรรมเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญเพราะทำให้ชุมชนมีประชากรจำนวนมากและหนาแน่นขึ้น จึงทำให้เกิดการแบ่งช่วงชั้นทางสังคมขึ้นมา แต่ที่อุษาคเนย์พัฒนาการต่างออกไป ด้วยเหตุผลง่ายๆ ที่ว่าเศรษฐกิจหาของป่าล่าสัตว์นั้นมีผลผลิตภาพสูง การเกษตรกรรมจึงไม่ได้เข้ามาทดแทนการหาของป่าล่าสัตว์ เป็นเพียงแค่ตัวเสริมเท่านั้น

พบการใช้ทองสำริดเมื่อประมาณ ๓,๒๕๐-๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว^๗ เทคโนโลยีที่ใช้น่าจะรับมาจากทางตอนใต้ของจีน ที่ซึ่งอุตสาหกรรมทองสำริดใช้เทคโนโลยีเดียวกันเฟื่องฟูมาตั้งแต่ ๓,๕๐๐ ปีก่อน พบเหมืองทองแดงแห่งใหญ่ที่หุบเขาวงพระจันทร์จังหวัดลพบุรี ชุมชนใช้ทองสำริดทำเครื่องมือบ้าง เช่น ทำหัวขวานและเข็ม แต่ส่วนมากใช้ทำเครื่องประดับ ขนาดของชุมชนในยุคนี้ยังมีขนาดเล็ก อย่างมากประมาณ ๒๕๐ คน และอยู่กระจัดกระจายแทนที่จะรวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ คงเป็นเพราะแต่ละชุมชนรักษาพื้นที่ไว้ล่าสัตว์และเก็บหาของป่า ช่วงหลัง ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว ในหลุมฝังศพพวกเขามักจะใส่หม้อปั้น เครื่องมือ เครื่องประดับ ชิ้นส่วนของสัตว์เลี้ยงหรือรูปปั้นดินเผาเป็นรูปสัตว์ไว้ด้วย แหล่งขุดค้นโบราณคดีแห่งหนึ่งพบหลักฐานที่แสดงว่ามีตระกูลผู้นำชุมชนแล้ว แต่พบแห่งเดียวจึงน่าจะไม่ใช่กรณีทั่วไปที่น่าทึ่งคือความหลากหลายของสิ่งของที่ใช้ในพิธีฝังศพ ทั้งภายในชุมชนเดียวกัน และในชุมชนที่อยู่ต่างพื้นที่ เช่น มีหม้อดินเผาหลายรูปทรง รสนิยมด้านเครื่องประดับที่หลากหลาย และสิ่งของแสดงความเชื่อและใช้ในพิธีกรรมต่างชนิด ชุมชน ๒ แห่งที่อยู่ใกล้กันเพียง ๒๐ กิโลเมตรก็ใช้วิธีปั้นและตกแต่งหม้อที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงเป็นเวลาหลายร้อยปี^๘

ในภาพรวมหลักฐานทางโบราณคดีที่มีอยู่ชี้ว่า ก่อน ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว มีชุมชนพื้นถิ่นขนาดเล็กหลายหลาก สภาพแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ การหาอาหารไม่ยุ่งยาก สังคมไม่แตกแยกอย่างรุนแรงจากการผูกขาดทางเศรษฐกิจ หรือการครอบงำทางการเมือง มีการพัฒนาในวัฒนธรรมและพิธีกรรมโดยตลอด และมีการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนที่มีสถานภาพเท่าเทียมกัน

ครั้นราว ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ชุมชนเหล่านี้เริ่มนำเหล็กมาประดิษฐ์ทำสิ่งต่างๆ โดยแร่ทองแดงและดีบุกที่ใช้ผสมกันเป็นทองสำริดนั้นพบในแหล่งแร่ไม่กี่แห่ง แต่แร่เหล็กพบได้ทั่วไปในหินศิลาแลง เทคโนโลยีอาจจะจะเป็นของพื้นถิ่น แต่เป็นไปได้มากกว่ารับเอามาจากที่อื่น โดยสันนิษฐานว่าน่าจะแพร่มาจากอินเดียโดยมีวัวแขก (zebu) เข้ามาในสมัยเดียวกัน^๙ สิ่งผลิตที่ทำด้วยเหล็กสมัยแรกๆ เป็นของประดับที่เลียนแบบตัวอย่างของที่เคยทำจากทองสำริดแล้ว แต่ไม่เข้าไม่นานมีการใช้เหล็กทำเครื่องมือเกษตรและเพื่อล่าสัตว์ เช่น มีด เคียว จอบ มีดที่ปลายเป็นตะขอคม พลั่ว และเสียม^{๑๐} ซึ่งผลกระทบของเหล็กต่อสังคมมีมากกว่าทองสำริด

เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น บริเวณที่ราบสูงอีสานที่มีการขุดค้นทางโบราณคดีเข้มข้นกว่าที่อื่น พบแหล่งโบราณวัตถุยุคเหล็กกว่า ๑,๕๐๐ แห่ง บางชุมชนอาจจะมีคนอยู่มากกว่า ๒,๐๐๐ คน^{๑๑} บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาพบชุมชนเก่าหลายแห่ง รอบๆ เหมืองทองแดงเก่าที่ลพบุรี ที่หุบเขาป่าสักตอนล่าง ตามลำน้ำแม่กลองและบางปะกง และไปทางเหนือตามลำน้ำปิงและยม ที่พบหลุมฝังศพจำนวนมากขึ้นในชุมชนเก่าที่ลพบุรีบ่งบอกว่าจำนวนคนเพิ่มขึ้น^{๑๒}

สมัยเหล็กนี้ พบแหล่งที่อยู่อาศัยมีลักษณะเฉพาะตัว เป็นมูลดินมีคูน้ำล้อมรอบ รูปแบบเดิมน่าจะเกิดจากสภาพธรรมชาติมีแหล่งน้ำอยู่ข้างแล้ว ต่อมาปรับปรุงโดยเพิ่มคูน้ำเป็นวงกลมโดยรอบ การกักน้ำแบบนี้อาจทำเพื่อมีน้ำใช้ตลอดฤดูแล้งและเมื่อฝนทิ้งช่วง แต่อาจใช้ในการชลประทานด้วย^{๑๓} เครื่องมือที่ฝังอยู่กับศพของช่างเหล็ก ช่างปั้นหม้อ และช่างทอผ้า แสดงว่ามีการพัฒนาทักษะพิเศษของช่างฝีมือ และทักษะนี้มีคุณค่ามากขึ้นในชุมชนด้วย พบหลุมศพแยกเป็นกลุ่มๆ มากขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นสุสานสำหรับตระกูล และเครื่องประดับหลุมศพแสดงความแตกต่างระหว่างชาย-หญิง เด็ก-ผู้ใหญ่มากขึ้น แหล่งโบราณวัตถุที่พบบางแห่งมีหลักฐานแน่นหนาที่บ่งชี้ว่ามีตระกูลผู้นำชุมชนแล้ว ภายในถ้ำริมแม่น้ำแควน้อย พบโครงกระดูกผู้ชายจำนวนหนึ่งฝังในหีบศพประดิษฐ์จากไม้เนื้อแข็งสลักเป็นรูปหัวนก และในหีบเต็มไปด้วย

ด้วยลูกบิด เครื่องประดับทำจากสำริด เครื่องมือเหล็กและอาวุธ มีทั้งหาลาว หอก และ ขวานด้ามยาว^{๓๓} แหล่งโบราณคดีอื่นๆ พบหัวลูกศร ธนูโบราณ สำหรับยิงด้วยกระสุน และหอกที่หักแล้วในหลุมศพ อาจจะเป็นเกียรติแก่นักรบ^{๓๔} แต่หลักฐานเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วอาจสะท้อนวัฒนธรรมล่าสัตว์นั่นเอง ไม่พบคลังแสงใดๆ และไม่มี หลักฐานการสร้างป้อมปราการหรือค่ายเพื่อปกป้องชุมชน

แหล่งโบราณสถานที่ยังคงพบบางแห่งตามริมฝั่งแม่น้ำตอนล่าง พบวัตถุมีค่า เช่น ลูกบิด ประติมากรรมขนาดเล็กจากอินเดีย และขันสำริดที่มีส่วนผสมของดีบุกสูง ประดับด้วยลายพฤษภชาติ บ้านเรือน พบภาพวาดมนุษย์เป็นครั้งแรก พร้อมทั้งรูป แกะและม้าซึ่งไม่ใช่สัตว์พื้นถิ่นของอุษาคเนย์^{๓๕} แหล่งโบราณสถานด้านทิศตะวันตก ของที่ราบลุ่มเจ้าพระยา พบโบราณวัตถุแสดงความเชื่อมโยงกับอินเดีย ไม่ว่าจะเป็น โดยทางทะเลหรือเส้นทางบกที่เรียกว่าด่านเจดีย์สามองค์ในปัจจุบัน ด้านทิศตะวันออก ได้พบลูกบิดแก้วแบบเดียวกับที่พบตลอดแนวไปทางใต้ตามคาบสมุทรมลายู พร้อมด้วยตุ๊กตาจากหินสีเขียว หวีทำจากกระดูกสัตว์และเครื่องประดับแบบเดียวกับที่พบ ในเวียดนาม ฟิลิปปินส์ และจีนใต้ ในหลุมฝังศพของยุคนี้มีวัตถุที่มาจากต่างถิ่นมากขึ้น และแสดงสถานะทางสังคมชัดเจนยิ่งขึ้น บ่งบอกว่า “ชนชั้นนำเกษตรกร-นักรบ” ได้บังเกิดขึ้นแล้ว^{๓๖} ชิ้นส่วนเครื่องปั้นดินเผาที่มีสัญลักษณ์ของศาสนาและอักขระตัว เขียนจากอินเดีย^{๓๗}

ชุมชนที่อุษาคเนย์สมัยแรกๆ นี่เป็นใคร? นักภาษาศาสตร์มักอิงแบบจำลอง ภาษาที่พัฒนาแยกออกแล้วกระจายไปจากแกนเดียวกัน พอล เบเนดิกต์ (Paul Benedict) เสนอว่าภาษาหลักๆ ของภูมิภาคทุกตระกูลมาจากรากเดียวกันที่จีนใต้ เริ่มแรกนั้น ตระกูลออสโตรเนเซียน (Austronesian) แยกแขนงออกไปก่อน โดยไป ตามเส้นทางทะเล พัฒนาเป็นภาษามลายูและอื่นๆ ที่พบตามหมู่เกาะ ต่อมาตระกูล ออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) หรือตระกูลมอญ-เขมรแพร่ไปทางบกหรือทาง ทะเลเข้าสู่บริเวณแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์^{๓๘} เบลูวูดและบลัสท์ (Peter Bellwood, Robert Blust) เสนอว่าภาษามอญ-เขมรแพร่ไปพร้อมกับการกระจายตัวของ การเกษตรและการปลูกข้าวตั้งแต่ ๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว จากอินเดียตะวันออกตลอดไปถึง เวียดนาม ภาษามอญ-เขมรกลุ่มต่างๆ ใช้คำเดียวกันให้หมายถึง ข้าว สำริด และใช้คำ คล้ายๆ กันให้หมายถึง ข้าวฟ่างหรือข้าวเดือย การผัดข้าว การปักดำ สุนัข แพะ และ เม้าเหล้า บ่งบอกเป็นนัยว่าผู้คนรู้จักสิ่งเหล่านี้มาก่อนที่จะกระจายไปทั่วบริเวณที่กว้าง

ใหญ่^{๑๙} เบลูว์ดอ้างว่าการเกษตรและการปลูกข้าวแพร่กระจายไปกับระลอกการอพยพที่ส่งผลกระทบไล่ไล่ชุมชนหาของป่าล่าสัตว์ออกจากที่อยู่เดิม ซึ่งปัจจุบันพบเห็นหลงเหลืออยู่เป็นชนกลุ่มน้อย เช่น ชาวเงาะป่าและผีตอเหลือง ซึ่งยังอาศัยอยู่บ้างในป่าลึก^{๒๐} ในมุมมองเช่นที่กล่าวมานี้ มนุษย์ ภาษา และเทคโนโลยีเชื่อมกันเป็นชุด และชุดนี้เป็นชั้นที่ทับลงไปบนภูมิประเทศ เสมือนชั้นต่างๆ ที่นักโบราณคดีขุดค้นลงไป แต่แหล่งพันธุกรรมและความรู้ต่างๆ (เช่น เทคโนโลยี พิธีกรรม) อาจจะไม่ได้เคลื่อนไปด้วยกันเป็นชุด พันธุกรรมอาจจะส่งผ่านกลุ่มเล็กๆ ความเชื่อ ภาษา และเทคโนโลยีอาจจะเคลื่อนไปกับผู้คน หรือกับสิ่งประดิษฐ์ ในอดีตสมัยเมื่อยังมีการศึกษาวิจัยไม่มาก หลักฐานทางโบราณคดีให้ภาพประวัติศาสตร์ไม่ต่อเนื่องกัน หรือไม่ปะติดปะต่อกัน ซึ่งอาจเกิดได้จากปัจจัยภายนอก เช่น การอพยพ แต่เมื่อหลักฐานจากการขุดค้นที่ได้เก็บรวบรวมบันทึกไว้แน่นหนามากขึ้นๆ ประวัติศาสตร์มีความต่อเนื่องมากขึ้น การศึกษาชุมชนหาของป่าล่าสัตว์ที่ปากแม่น้ำบางปะกง และชุมชนที่ประดิษฐ์วัตถุจากโลหะที่ลพบุรีได้ผล แสดงให้เห็นว่าในระยะยาวผู้คนในชุมชนเหล่านั้นได้ปรับรับกับการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม และอาจจะใช้วัฏกรรมที่คนอื่นนำเข้ามาจากข้างนอกด้วย บางส่วนของภาษาอาจรับมาจากจีนได้ พร้อมๆ กับข้าวและสำริด แต่สิ่งอื่นๆ อาจมาจากอินเดีย พร้อมๆ กับช่างฝีมือและพ่อค้าแม่ขายสินค้าแปลกใหม่ รูปหน้ามนุษย์เก่าที่สุดซึ่งพบบนที่ราบลุ่มเจ้าพระยาใช้ปูนปั้น ที่นครปฐมและที่แหล่งอื่นๆ นั้นมีความหลากหลายอย่างน่าทึ่งทีเดียว ทั้งรูปร่างปากและรูปหน้า^{๒๑}

การวิเคราะห์ดีเอ็นเอ (DNA) ของโครงกระดูกจากแหล่งโบราณคดีหลายแห่งที่บริเวณลุ่มน้ำมูล ในช่วง ๓,๕๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว แสดงว่าผู้คนร่วมสมัยที่เชื่อมโยงใกล้ชิดกับมนุษย์โบราณนั้นคือ ชาวบนหรือกลุ่มญฮก หรือเนียะกุล ที่พูดภาษามอญ-เขมรซึ่งยังอาศัยอยู่บนเทือกเขาใกล้กับลุ่มน้ำนี้^{๒๒} ชุมชนกลุ่มภาษามอญ-เขมรเล็กๆ เช่นนี้ พบได้ในบริเวณเทือกเขาที่เวียดนามตลอดจนถึงอินเดียตะวันตกด้วย ในบริเวณที่มีชุมชนเล็กกระจุกกระจายมาก ซึ่งภาษาพื้นถิ่นน่าจะหลากหลายมากด้วย กลุ่มภาษามอญ-เขมรอาจจะพัฒนามาเป็นภาษากลางที่ใช้กันอย่างกว้างขวางเมื่อการค้าและการแลกเปลี่ยนเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะตามบริเวณชายฝั่งทะเล^{๒๓}

กล่าวโดยสรุป ธรรมชาติทำให้การดำรงชีพของมนุษย์โบราณรุ่นแรกๆ บนที่ราบลุ่มเจ้าพระยาอุดมสมบูรณ์ แต่ธรรมชาติกลับสร้างปัญหาให้ เพราะสัตว์ร้ายและโรคภัยชุกชุม อายุขัยเฉลี่ยต่ำ ประชากรเพิ่มช้า ชุมชนมีขนาดเล็กและมักอยู่บนที่ดอน

รอบขายขอบของที่ราบ ภูมิอากาศอาจมีฝนชุกกว่าปัจจุบัน ป่าไพรที่ปกคลุมและสัตว์ร้าย ชุกชุมกว่า เศรษฐกิจหาของป่าล่าสัตว์ได้ผลมาก ครั้นเมื่อการเกษตรเข้ามาก็ไม่ได้ สร้างความเปลี่ยนแปลงมากเสมือนที่เกิดในชุมชนเขตหนาว สำริดมีผลกระทบจำกัด และมักใช้เพื่อประดิษฐ์เครื่องแต่งกาย จนเมื่อเหล็กเข้ามาจึงเกิดการเปลี่ยนแปลง สำคัญ คือชุมชนขยายใหญ่ขึ้นกว่าเดิม มีร่องรอยของการแบ่งชั้นทางสังคมและการ แลกเปลี่ยนเพิ่มขึ้น แต่ความต่างทางสังคมไม่สุดขั้ว ไม่มีการควบคุมอำนาจทางการเมือง และหลักฐานที่แสดงถึงการใช้ความรุนแรงมีไม่มากนัก จากราว ๒,๐๐๐ ปีก่อน การเปลี่ยนแปลงเริ่มเร่งตัวขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะอิทธิพลของปัจจัยภายนอกที่เข้ามา ซึ่งส่วนมากมาจากอินเดีย

เมื่อง

เมื่อราว ๒,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา ภูมิภาคเปลี่ยนผ่านจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนสู่สมัยประวัติศาสตร์ได้เกิดหลักฐานใหม่ๆ เช่น โบราณสถานขนาดใหญ่ ศิลาจารึก และบันทึกในจดหมายเหตุจีน ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ พบชุมชนที่ใหญ่กว่าเดิม บนที่ราบลุ่มเจ้าพระยา ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมที่นำเข้ามาจากอินเดีย ที่ซึ่ง สังคมเมืองได้มีการพัฒนามากกว่าพันปีก่อนหน้านี้แล้ว

ความสัมพันธ์กับภายนอก

ช่วง ๒,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา พ่อค้าจากแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนเดินทางมา ค้าขายที่อินเดีย โดยกะลาสีเรือชาวอาหรับและแขกอินเดียสามารถเดินเรือข้าม มหาสมุทรอินเดียโดยใช้ลมมรสุม^{๒๔} บันทึกของอินเดียในสมัยนั้นกล่าวถึงสุวรรณภูมิ หรือแผ่นดินทอง แปลเป็นภาษากรีก Chrysé Chersónēsos ภาษาโรมันว่า Chersonesus Aurea และจีนหลิน หรือกิมหลินในภาษาจีนโบราณ ชื่อนี้เกิดขึ้นเพราะพบทอง ที่สุมาตราและที่คาบสมุทรมลายู หรือแหลมมลายู บางครั้งเรียกว่า แหลมทอง ซึ่งเป็นทั้งทางเชื่อมและอุปสรรคกันระหว่างตะวันตกและตะวันออก นอกจากทองแล้ว ดินแดนนี้ยังให้โอกาสที่จะร่ำรวยทางอื่น เมื่อประมาณ ๒,๕๐๐ ปีที่ผ่านมา มีชุมชน ที่อยู่ช่วงกลางแหลมที่จะใช้เส้นทางเดินเท้าเชื่อมโยงการค้าขายในมหาสมุทรอินเดีย กับทะเลจีนใต้ ประมาณ ๒,๔๐๐-๒,๑๐๐ ปีมาแล้ว ที่เขาสามแก้วทางด้านตะวันออก

ของแหลม มีชุมชนแขกอินเดียขนาดใหญ่ ซึ่งผลิตสินค้าจากหิน แก้ว เครื่องปั้นดินเผา และโลหะ เป็นแหล่งผลิตที่โยกย้ายมาจากอินเดียเพื่อที่จะได้ขายในตลาดแถบทะเลจีนใต้ได้ใกล้เคียงกว่า ชุมชนมีการปลูกข้าวลักษณะแบบพันธุ์ญี่ปุ่นรวมทั้งพืชประเภทถั่วต่างๆ ฝ่ายและจากอินเดีย^{๒๕} ช่วงสมัยนี้มีการค้าขายเกิดขึ้นตลอดจากจีนไปยุโรป เป็นระยะทางสั้นๆ หลายเที่ยวพ่วงกัน กระทั่งถึงประมาณ ๒,๐๐๐ ปีที่แล้ว โบราณวัตถุของยุโรป ศิลปะที่สลักลวดลายลงบนโลหะและเหรียญโรมันต่างชนิดถูกนำเข้ามาในชุมชนต่างๆ ที่ตอนกลางและด้านเหนือของแหลม^{๒๖} จดหมายเหตุจีนกล่าวถึงเส้นทางเดินข้ามแหลมเป็นครั้งแรกเมื่อ ๒,๒๐๐-๒,๑๐๐ ปีมาแล้ว

บันทึกของชาวอาหรับและจีนสมัยแรกๆ บอกว่า ชาวอุษาคเนย์เชี่ยวชาญการเดินเรือเป็นอย่างยิ่ง จดหมายเหตุจีนเขียนเมื่อ ๒,๓๐๐-๒,๒๐๐ ปีที่แล้ว บรรยายเรือของพวกเขาอย่างตื่นตาตื่นใจว่า “ลำที่ใหญ่มากนั้นยาวกว่าห้าสิบลเมตร...บรรทุกคนได้หกถึงเจ็ดร้อยคน พร้อมทั้งสินค้าถึงหกร้อยตัน” นักโบราณคดีพบร่องรอยของเรือนี้มีอายุจากพุทธศตวรรษที่ ๙ และมีรูปบนไม้แกะสลักและภาพเขียน คนพื้นถิ่นใช้กระดานไม้สร้างเรือเหล่านี้ โดยเอาเชือกมัดกระดานเข้าด้วยกัน มีเสาเรือถึงสี่เสา และหุ้มไว้อย่างแน่นหนา ชาวจีนสมัยเดียวกันนั้นไม่มีอะไรที่เทียบเคียงกันได้ทราบจนล่วงเข้าพุทธศตวรรษที่ ๑๕ แม้แต่ผู้มาเยือนชาวยุโรปในสมัยหลังยังทิ้งเมื่อเห็นขนาดและรูปลักษณ์ของเรือสมัยต่อมาในอุษาคเนย์^{๒๗}

เมื่อประมาณ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว ราชวงศ์ฮั่นของจีนได้หันมาสนใจเขตแหลมทอง^{๒๘} เนื่องจากว่าราชสำนักของจักรวรรดิฮั่นรุ่งเรืองและมั่งคั่งขึ้นมาก จึงต้องการสินค้าฟุ่มเฟือยแปลกใหม่หลากหลายประเภทจากเขตร้อน เช่น ขนนกกินปลา ไช่มุก งาช้าง นอแรด หินมีค่า นอกจากนี้ยังมีเครื่องหอมต่างๆ เช่น ไม้หอม สำหรับราชสำนักจีนแล้ว แหลมทองมีกิตติศัพท์ว่าเป็นแหล่งของไม้กฤษณาที่ดีที่สุด “เป็นของสำหรับอมตะ...จุดไฟเพียงท่อนเดียว ควันจะรมทั้งบ้านให้หอมกรุ่นอบอวลและอยู่ได้ถึงสามวัน”^{๒๙}

ช่วง พ.ศ. ๗๘๐ ราชสำนักจีนได้พัฒนาระบบจิ้มก้องเพื่อกำกับการค้าและความสัมพันธ์กับผู้นำเมืองคู่ค้า โดยผู้นำของรัฐที่ส่งบรรณาการให้จักรพรรดิจีนได้มีโอกาสเข้าถึงตลาดการค้าจีน และต้องได้รับการยอมรับเป็นผู้นำรัฐนั้นๆ อย่างเป็นทางการด้วย ระหว่าง พ.ศ. ๑๑๕๐-๑๔๐๐ ราชสำนักจีนรับบรรณาการแบบนี้ ๑๑๐ ครั้งจาก ๓๕ แห่งในอุษาคเนย์ อีกประมาณครึ่งหนึ่งส่งบรรณาการเพียงครั้งเดียว^{๓๐}

หลายแห่งอาจจะอยู่ที่บริเวณแหลมทอง ซึ่งรวมทั้ง ๕ รัฐที่อาจมีอำนาจควบคุมเส้น
ทางข้ามแหลม (ดูแผนที่ ๑)^{๓๑}

ราว พ.ศ. ๙๕๐ นักเดินเรือคนหนึ่งจากชายฝั่งตะวันออกของอินเดียได้ทิ้ง
ไม้แกะสลักเป็นรูปเจดีย์ในศาสนาพุทธไว้ที่เคดาห์^{๓๒} เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔
ชุมชนชาวอินเดียได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานบนเส้นทางข้ามแหลมที่ตะกั่วป่า โดยมีสมาคม
พ่อค้าเป็นผู้นำ และมีกองกำลังทหารเฝ้าระวัง^{๓๓} ที่ชายฝั่งด้านตะวันออกใกล้เมือง
นครศรีธรรมราช พบร่องรอยของชุมชนโบราณประมาณ ๙๐ แห่ง โดยมีโบราณวัตถุ
ของผู้นับถือศาสนาพราหมณ์หลงเหลืออยู่ รวมทั้งซากของวัดบนยอดเขาที่สร้างใน
สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมา^{๓๔} จดหมายเหตุจีนบรรยายว่า เมื่อพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๒-๑๓ คนพื้นถิ่นรับวิถีปฏิบัติทางศาสนาของชาวอินเดีย รวมทั้งที่ปั้นปั้นอีกด้วย
(Panpan อาจจะอยู่ที่แหลมทอง)

“ในประเทศนี้มีพราหมณ์จากอินเดียจำนวนมากที่เข้ามาแสวงหา
ความมั่งคั่ง พระมหากษัตริย์ต้อนรับพวกเขาเป็นอย่างดี...ที่วัดวาอาราม
สิบแห่ง พระสงฆ์และแม่ชีเรียนคัมภีร์ศาสนาพุทธของเขา...กษัตริย์ของ
ปั้นปั้นส่งทูตเป็นทางการมาถวายพระบรมสารีริกธาตุเป็นพระพนธ์ของ
พระพุทธเจ้า รูปเจดีย์वादลงสีและน้ำหอมสิบประเภท และของอื่นๆ”^{๓๕}

เทพเจ้าได้เสด็จมา

ตำนานเล่าขานว่า ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๗๕-๓๑๑) ทรงส่ง
พระสงฆ์นำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ พงศาวดารมawangศ์ของ
ศรีลังกากล่าวถึงพระสงฆ์ ๒ รูปเดินทางไปสุวรรณภูมิซึ่งอาจจะเป็นสมัยเดียวกัน^{๓๖}
หลัง พ.ศ. ๕๐๐ พระสงฆ์จากจีนเดินทางผ่านอุษาคเนย์เพื่อไปแสวงหาคำสอนคัมภีร์
และพระบรมสารีริกธาตุที่อินเดียและศรีลังกา ซึ่งพ่อค้าจากอินเดียน่าจะนำรูปเคารพ
บูชาทางศาสนาเข้ามาจากอินเดียแล้ว ครั้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ จดหมายเหตุจีนเกี่ยวกับรัฐฉุนซุนเขียนว่า

มีฮู [อาจจะหมายถึงพ่อค้า] ห้าร้อยครอบครัวจากอินเดีย โฟตุ [อาจจะ
เป็นพระสงฆ์] สองรูป และพราหมณ์จากอินเดียมากกว่าพันหนึ่ง ชาว

ดุนซุน (Dunsun) ปฏิบัติตามคำสอนของพวกนี้และยกลูกสาวให้แต่งงานด้วย ดังนั้นพราหมณ์จำนวนมากจึงไม่เดินทางออกไป^{๓๗}

พิริยะ ไกรฤกษ์ เสนอว่า พบรูปเคารพของพระวิษณุและศิวลึงค์บนแหลมทองตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ และบนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ขณะที่พบพระพุทธรูปในบริเวณแหลมทองตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ และรูปเหมือนของพระพุทธรูปที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๑^{๓๘} นักประวัติศาสตร์ท่านอื่นเห็นต่างด้านช่วงเวลา ศิลารักษ์ที่เก่าแก่ที่สุดมาจากพุทธศตวรรษที่ ๑๑ จารด้วยภาษามอญและสันสกฤต พบถ้อยคำและการอ้างอิงจากคัมภีร์พุทธศาสนาเป็นภาษาบาลี ใช้ตัวเขียนที่พัฒนามาจากอักษรของอินเดียใต้ที่เคยเรียกกันว่า ปัลลวะ แต่ปัจจุบันเรียกว่า อักษรพราหมีได้สมัยหลัง (Late Southern Brahmi)

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗ มีการสร้างรูปเคารพทางศาสนาจำนวนมาก ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งรูปแทนเทพสำคัญและเทพชั้นรองลงมาของศาสนาฮินดู และรูปเคารพแทนองค์พระพุทธรูปเจ้าในปางต่างๆ นักประวัติศาสตร์ศิลปะอ้างว่ารูปเคารพเหล่านี้ได้อิทธิพลจากหลายแห่ง เช่น ศรีลังกา ปัลลวะที่อินเดียใต้ เอลโลรา อมาราวาตีที่สันดอนปากแม่น้ำกฤษณา-โคทาวารี และในบางกรณีจากแถบลุ่มแม่น้ำคงคา แม้กระทั่งแถบอินเดียตะวันตก ที่ได้อิทธิพลด้านศิลปะจากหลากหลายแห่ง บ่งชี้ถึงการค้าและความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมที่ซับซ้อน ประติมานวิทยาหรือรูปแบบที่หลากหลายบ่งบอกว่า มีหลายนิกายและหลายสำนัก แต่ไม่ทราบว่าจะแบ่งแยกกันเป็นอะไรบ้าง ดูเหมือนว่าศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ในสมัยนั้นไม่ได้แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด ประติมากรรมนูนต่ำช่วงสมัยแรกที่ถ้าพระโพธิสัตว์ จังหวัดสระบุรี แสดงองค์พระพุทธรูปเจ้าทรงสั่งสอนพระวิษณุและพระศิวะบนสวรรค์ พระพุทธรูปเจ้าประทับสูงกว่าและองค์ใหญ่กว่า แต่เทพฮินดูทั้ง ๒ องค์แสดงท่าแบบกษัตริย์ไม่ได้ อยู่ในท่าเคารพ และไม่ได้แสดงความคารวะสักเท่าใด ขณะที่ฤาษีฮินดูคุกเข่าแสดงท่านมัสการ ฦ ถ้าอีกแห่งหนึ่งใกล้ๆ จังหวัดราชบุรี ศิลารักษ์บันทึกว่ารูปแทนองค์พระพุทธรูปเจ้าเป็น “ผลงานของฤาษีเครื่องศาสนา”^{๓๙} บันทึกจีนเกี่ยวกับบันปันเขียนว่า “ทุกคนเรียนหนังสือของพราหมณ์ และเคารพนับถือคำสอนของพระพุทธรูปเจ้าอย่างมาก”^{๔๐} ที่ศรีเทพดูเหมือนว่าพระพุทธรูปศาสนายู่ร่วมกับการบูชาพระสุริยะ เทพ

พระพุทธเจ้า พระอิศวร และพระนารายณ์ ในถ้ำพระโพธิสัตว์ จังหวัดสระบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๑
ที่มา: ไพศาลย์ เปี่ยมเมตตาวัฒน์

พระอาทิตย์ในศาสนาฮินดู^{๔๑} จากสมัยแรกนี้ดูเหมือนว่าเทพเจ้าฮินดูได้รับการยอมรับ
คู่กันไปกับพระพุทธรูป

รูปเคารพจำนวนมากเลียนแบบรูปแบบคลาสสิกของอินเดีย แต่ก็มีรูปแบบ
อื่นๆ ที่แสดงความหลากหลาย ซึ่งบ่งบอกถึงอิทธิพลของพื้นถิ่นนั้นๆ เช่น กงล้อพระ
ธรรมจักรสามมิติที่ค้นพบในเอเชียใต้มีเพียง ๔ กงล้อ ต่างจาก ๔๐ กงล้อในแถบ
ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา^{๔๒} พระพิมพ์เป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าเปล่งรัศมีประทับบนบัลลังก์
ชานาด้วยพระโพธิสัตว์ซ้ายขวา พบบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แลลมทอง ชวา พม่า
และเวียดนาม แต่ไม่พบ ณ ที่ใดเลยในอินเดีย^{๔๓} และบทบาทของพระแม่ธรณีเมื่อ
พระพุทธรูปเจ้าสยบมาร ซึ่งเป็นรูปเคารพแทนองค์พระพุทธรูปที่นิยมกันมากตั้งแต่พุทธ
ศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นมา ก็มาจากคัมภีร์ที่พบในอุษาคเนย์แห่งเดียวเท่านั้น

พระพุทธรูปเจ้าและเทพฮินดูผสานกันแนบแน่นกับวิถีความเชื่อพื้นถิ่น เช่น การ
บูชาบรรพบุรุษ พิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ และการนับถือผี ศาสนาเหล่านี้
รุ่งเรืองที่อินเดีย และสามารถอยู่ด้วยกันกับความเชื่อดั้งเดิม ในอุษาคเนย์ก็เช่นเดียว
กัน การบูชาพญานาค นับเป็นความเชื่อผีท้องถิ่นที่พบมากที่สุดบนแผ่นดินใหญ่ของ
อุษาคเนย์ ตอรับกับประเพณีศาสนาฮินดูและพุทธอย่างง่ายดาย บางครั้งพบรูป
เคารพของพระพุทธรูปเจ้าทรงยืนอยู่บนหลังของสัตว์ในจินตนาการที่เรียกกันว่า พนัสบดี
(Panaspati) นอกจากนี้ยังพบรูปปั้นเด็กชายเปลือยงูสิงหลายชิ้น พบปูนปั้นและ
ศิลปะแกะสลักจากโบราณสถานในศาสนาฮินดูและพุทธสมัยแรกๆ ในอุษาคเนย์ มี
ทั้งคนแคระทอ้งโต สิงห์ส่ายเขี้ยว มังกร และสัตว์แปลกอื่นๆ รวมทั้งภาพที่น่าจะ
เป็นพิธีกรรมความอุดมสมบูรณ์ ในสมัยแรก ผู้คนให้ความสำคัญกับการพบพระบรม
สารีริกธาตุ และการสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระสงฆ์จากเมืองจีน
เดินทางเข้ามาในพื้นที่เพราะรับรู้ข้อมูลว่าเป็นแหล่งที่มีพระบรมสารีริกธาตุ และอาจ
จะยอมรับพระพุทธรูปเจ้าในฐานะทรงเป็น “บรรพบุรุษใหญ่” โดยบางแห่งสร้างพระธาตุ
ทับลงบนป่าช้าเก่า^{๔๔} โบราณสถานทางศาสนาสมัยแรกมักอยู่นอกเมือง เช่น ในถ้ำ บน
ยอดภูเขา หรือที่แม่น้ำสบกัน เหล่านี้ล้วนมีชัยภูมิเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่แล้ว และถือเป็น
ที่สถิตของเทพฮินดู หรือสถานที่ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าเคยเสด็จมาประทับ

ดังที่โรเบิร์ต บราวน์ (Robert Brown) ได้สรุปไว้ว่า “เทพเจ้าทั้งหลายได้เสด็จ
มาอุษาคเนย์ และได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี”^{๔๕} ชาวท้องถิ่นสร้างรูปบูชาของเทพเจ้า
เหล่านี้แบบไหน และทำพิธีอย่างไร ล้วนเป็นเรื่องของท้องถิ่นทั้งสิ้น

พุทธศาสนาสัมัยแรกเริ่ม

ประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยเก่ามุ่งหมายแสดงว่า พุทธศาสนาที่พบบนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ต้น เป็นไปตามวิถีปฏิบัติของนิกายเถรวาท เช่น ที่พบในเมืองไทยสมัยใหม่ นักวิชาการเพิ่งพบว่าศัพท์ที่ใช้เพื่อแยกนิกายต่างๆ รวมทั้งคำว่า “เถรวาท” (ตามแนวทางของพระเถระ หรือพระผู้ใหญ่) เป็นคำประดิษฐ์สมัยใหม่เกิดขึ้นเมื่อเร็วๆ นี้เอง^{๔๖} ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาสัมัยแรกบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีแกนของวิถีปฏิบัติเช่นเดียวกับที่ในสมัยต่อมาเรียกว่า “เถรวาท” รวมทั้งแนวโน้มอื่นๆ

ในการสังคายนา ๒ ครั้งแรกภายหลังจากที่พระโคตมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วนั้น มีการอภิปรายตีความคำสอนและสิ่งที่สืบทอดจากพระองค์ บังเกิดเป็นสำนักต่างๆ สำนักลังกาที่อนุรாதปุระ ศรีลังกา รุ่งเรืองขึ้นเป็นศูนย์กลางสำคัญแห่งหนึ่ง พระสงฆ์ที่นั่นประมวลคำสอนและจารึกเป็นภาษาบาลี แทนที่จะเป็นภาษาสันสกฤตดังที่นิยมกันที่อื่น เรียบเรียงคัมภีร์ขึ้น ๗ เล่ม เรียกว่า พระอภิธรรม มีจุดเด่นในรูปของอภิปรายซึ่งไม่พบจากที่อื่น สำนักลังกายอมรับว่ามีพระพุทธเจ้าก่อนพระโคตม แต่เสนอว่าคำสอนไม่เปลี่ยน คือคงเดิมมาอย่างต่อเนื่อง และสำนักเน้นไปที่พระโคตม พระสงฆ์ลังกาเรียบเรียงประวัติพุทธศาสนา ซึ่งอ้างถึงการสืบสายอย่างต่อเนื่องจากพระพุทธเจ้าผ่านพระปัญจวัคคีย์ หรือพระภิกษุสาวกรุ่นแรก และพระเจ้าอโศกมหาราช ตลอดมาจนถึงลังกาวงศ์ของพวกเขาที่อนุรாதปุระ ต่อมาเรียกวิถีปฏิบัติของลังกาว่าวิถีของ “สเถรวาท” ในภาษาสันสกฤต หรือบาลีว่า “เถระ” คือ ตามแนวทางของ “พระอาวุโส”^{๔๗} ครั้นเมื่อศาสนาพุทธเลือนรางลงในแดนดินถิ่นเกิด ลักษณะเด่นๆ เหล่านี้ส่งผลให้ศูนย์กลางที่ลังกาเป็นที่นิยมในชุมชนพุทธศาสนิกชนและผู้นำทางการเมืองแห่งอื่นๆ

คัมภีร์และรูปเคารพในศาสนาพุทธที่พบบนแอ่งเจ้าพระยาบ่งบอกชัดเจนว่าได้รับอิทธิพลจากสำนักลังกาอาจจะผ่านมาทางอินเดีย พบศิลาจารึกใช้คำบาลีสำหรับคำพุทธ และอ้างถึงคำสอนในพระสูตร ๓ บท บทที่ ๑ คือ พระคาถาเยธัมมาช (Ye dharma hetu) พบใน ๒๖ จาก ๔๒ ศิลาจารึกซึ่งค้นพบแล้ว เมื่อได้รับฟังคำสอนนี้ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ พระภิกษุสาวก ๒ องค์แรกก็เกิดความเลื่อมใสและเข้าอริยมรรคไปสู่ความรู้แจ้ง

ธรรมทั้งหลายเหล่าใดเกิดแต่เหตุ
พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น
และความดับแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น
พระมหาสมณเจ้าทรงสั่งสอนอย่างนี้

คาถาบทที่ ๒ คือ ปฏิจจสมุปบาท (Paticca-samuppada เป็นหลักธรรมที่อธิบายถึงการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดขึ้น กฎที่ว่าด้วยเพราะมีสิ่งนั้น จึงเกิดสิ่งนี้ ซึ่งเป็นช่วงแรกหลังจากที่ทรงตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายเหตุแห่งทุกข์ของมนุษย์ คาถาบทที่ ๓ คือ เทศนาธรรมเรื่องอริยสัจ ๔ เพื่อดับทุกข์นี้^{๔๔} สามบทนี้คือหัวใจของคำสั่งสอนสำหรับฝ่ายเถรวาทและสำหรับสำนักอื่นด้วย

พุทธศาสนานิกายมหายาน หรือพาหนะใหญ่ เป็นกระแสความคิดและวิถีปฏิบัติที่ต่างออกไป จุดเด่นมี ๒ ประการคือ **หนึ่ง** เชื่อว่าพระโพธิสัตว์อยู่ในทุกตัวตนสิ่งที่มีชีวิตล้วนเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทั้งสิ้น **สอง** มีประติมานวิทยาที่หลากหลายกว่า มีรูปแสดงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีมุ่งความตรัสรู้หลายองค์ รูปของพระพุทธเจ้าในอดีตที่นอกเหนือจากพระโคตม และเทพเจ้าเทวนารีย่อยๆ จำนวนมาก รูปเคารพของพระพุทธเจ้าสมัยแรกๆ ที่พบเห็นมากที่สุดในอุษาคเนย์ คือพระพุทธรูปปางมารวิชัย ซึ่งเป็นที่นิยมที่ลังกาและมาเป็นรูปเคารพสำคัญศาสนาพุทธนิกายเถรวาท แต่ยังมีทั้งรูปเคารพของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระพุทธเจ้าแห่งความเมตตา และพระปรัชญาปารมิตา เทวนารีแห่งปัญญาบารมี ทั้ง ๒ องค์นี้ปัจจุบันถือว่าเป็นรูปเคารพของนิกายมหายาน ส่วนศิลาจารึกมีทั้งภาษาสันสกฤตและบาลี พระสงฆ์จีนที่มาเยือนเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๓ บันทึกว่า ชาวอุษาคเนย์ “ผสมปนเปวិถีปฏิบัติ” ของทั้งหินยานและมหายานเข้าด้วยกัน^{๔๕}

นอกจากหลักความเชื่อแล้ว ศาสนาพุทธเถรวาทที่อุษาคเนย์ในปัจจุบัน ยังมีวิถีปฏิบัติเฉพาะตัว นั่นคือบทบาทของพระสงฆ์ ผู้ซึ่งละทางโลกและต้องพึ่งความเกื้อหนุนของฆราวาส สมัยแรกๆ ร่องรอยของวิถีนี้อาจจะใช้อยู่แล้วแต่หลักฐานมีน้อย ศิลาจารึกสมัยแรกๆ บอกให้เห็นความสำคัญของการทำบุญ โดยการอุปัฏฐากพระสงฆ์หรือสร้างวัด เพื่อที่จะได้ไปเกิดสูงขึ้นในโลกหน้าด้วย ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ยี่จึง พระภิกษุจีนซึ่งได้เดินทางมาอุษาคเนย์บันทึกว่าได้พบพระสงฆ์ที่ทวารวดีออก

เดินบิณฑบาต และที่อุททองพบเศษรูปปั้นดินเผาโบราณซึ่งดูเหมือนพระสงฆ์ ๓ รูป เดินบิณฑบาต^{๕๐}

วิถีปฏิบัติและการแยกสำนัก-นิกายที่รับรู้กันในปัจจุบัน พัฒนามาเป็นกระบวนการยาวนาน ไม่อาจสันนิษฐานว่าวิถีปฏิบัติในปัจจุบันเป็นมาอย่างไรในอดีตกาล แม้ว่ารากของพุทธศาสนานิกายเถรวาทเห็นได้ในสมัยนั้น แต่ก็เห็นแนวโน้มอื่นๆ ด้วยเช่นเดียวกัน

เมืองริมฝั่งแม่น้ำ

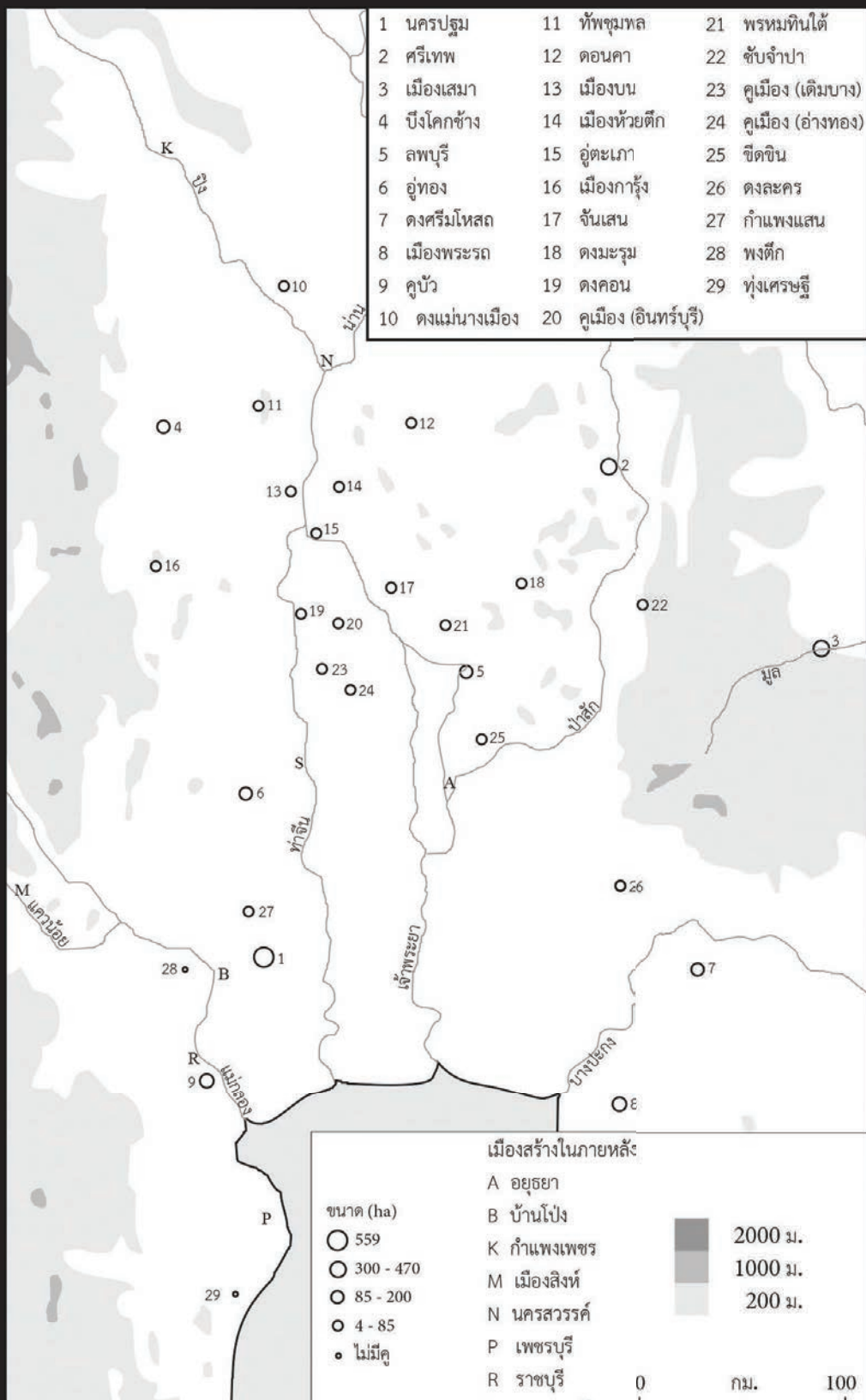
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ผู้คนย้ายไปรวมกันอยู่ในชุมชนที่ใหญ่ขึ้น ที่อินเดียซึ่งความเป็นเมืองก่อเกิดมาแล้วเป็นพันปีก่อนหน้านั้น มีข้อกำหนดและธรรมเนียมปฏิบัติสำหรับการอยู่ร่วมกันในเมืองที่ช่วยให้คนมีอายุยืนยาวขึ้น เช่น รมัถะวังในเรื่องอาหารการกิน อาบน้ำบ่อยๆ ดื่มน้ำสะอาด และทำตามข้อจำกัดทางสังคมบางเรื่อง หลักปฏิบัติเหล่านี้คงจะมาพร้อมกับความเชื่อเรื่องเทพเจ้า และศาสนาที่มากับพ่อค้าชาวแขกอินเดีย เมื่อกล่าวถึงอุษาคเนย์ ในส่วนของเมืองอุททอง มีขนาดใหญ่สร้างบนทางโค้งโอบของแม่น้ำเป็นรูปหอยสังข์ ขนาด ๐.๘ x ๑.๗ กิโลเมตร นับว่าใหญ่กว่าเมืองที่มีมาก่อนหน้า เรียงรายตามริมฝั่งแม่น้ำโขง มีชุมชนอื่นที่ไปมาถึงกันโดยใช้ถนนและทางน้ำ^{๕๑} เมืองใหญ่ที่สุดในสมัยแรกๆ คือ นครปฐม ขนาด ๒.๐ x ๓.๗ กิโลเมตร มีคูเมืองรายล้อม มีคลองขุดผ่านเมือง มีสิ่งปลูกสร้างเป็นฐานก่อด้วยอิฐกว่าร้อยแห่ง ที่ศูนย์กลางเมืองคือพระประโทณเจดีย์ คงจะสร้างเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ นับว่ามีขนาดใหญ่มากในสมัยนั้น^{๕๒} โบราณสถานในศาสนาพุทธอื่นๆ อยู่นอกกำแพงเมือง สันนิษฐานว่ามีการแยกฝ่ายคามวาสีคือพระที่อยู่ในตัวเมือง และฝ่ายอรัญวาสีหรือพระป่าแล้ว มีคลองขุดออกไปสู่เขตชนบทเป็นชุมชนขนาดย่อม^{๕๓} นอกจากนี้ยังมีเมืองขนาดใหญ่ที่ราชบุรีและเพชรบุรี

ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยามีเมืองรูปหอยสังข์ขนาดกว้างยาวประมาณ ๐.๘ x ๑.๔ กิโลเมตร ที่เมืองพระรถและดงศรีมหาสถิต แต่ละแห่งมีชุมชนย่อยๆ เป็นบริวารกระจายอยู่ด้านนอกเมืองคล้ายที่นครปฐม^{๕๔} ลพบุรีน่าจะเป็นที่ตั้งของลพบุรีที่เอ่ยถึงในศิลาจารึก แต่รูปแบบสมัยแรกเริ่มคงลบเลือนไปจากการต่อเติมปรับเปลี่ยนในสมัยหลัง เมืองใหญ่อันดับสองอาจจะเป็นศรีเทพ เป็นเมืองที่มีคูน้ำล้อมรอบบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก เป็นชุมชนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ และมีการขยาย

เมืองหลายครั้ง ศรีเทพเต็มไปด้วยอนุสาวรีย์ขนาดใหญ่ รวมทั้งเขาค้างนอก แพนผัง เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๖๔ x ๖๔ เมตร สูงประมาณ ๒๐ เมตร สร้างจากอิฐศิลาแลง ออกแบบพิเศษไม่เหมือนที่อื่นใด^{๕๕} นอกจากนี้ยังมีเมืองชัยจำปา เมืองสำคัญอีกแห่งหนึ่งอยู่ใกล้ศรีเทพ และกลุ่มเมืองอีกกลุ่มหนึ่งพบที่แถบแม่น้ำปิงตอนล่างเหนือ นครสวรรค์^{๕๖} พบเมืองประเภทนี้ทั้งหมดประมาณ ๓๕-๔๐ แห่ง (แผนที่ ๒) แห่งอื่นๆ อาจจะลบเลือนไปเพราะมีพัฒนาการใหม่เข้ามาสร้างทับลงไป เอกสารจีนในสมัยเดียวกันเอ่ยถึงชื่อเมืองหลายชื่อ แต่ไม่มีใครรู้ว่าชื่อไหนสอดคล้องกับแห่งไหน^{๕๗} ศิลาจารึกสมัยต้นจากแหล่งเหล่านี้เป็นภาษามอญและอินเดีย บ่งบอกว่ามอญอาจใช้เป็นภาษากลางเมื่อผู้คนมาอยู่รวมกันมากขึ้นในเมืองและเมื่อเครือข่ายการค้าหนาแน่นขึ้น^{๕๘}

ทวารวดี การค้า และการปกครอง

กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ชายหนุ่มผู้หนึ่งกับพ่อแม่ของเขาล่องเรือมาจาก อันนัม (Annam) ถึง “โต โล โป ตี” ที่ซึ่ง “เขาสะละโลกียวิสัยและบวชเป็นพระสงฆ์” ก่อนล่องเรือต่อไปถึงจีน ศรีลังกา และอินเดีย พระสงฆ์อีก ๒ รูป พระถังซำจั๋ง (เสวียนจั้ง Xuanzang 玄奘) และยี่จิง (Yijing 义净) ได้บันทึกตีพิมพ์ของโต โล โป ตี และระบุว่าอยู่ระหว่างอาณาจักรศรีเกษตร (Prome ในเมียนมาปัจจุบัน) และอาณาจักรอิตานปุระ (สมโบร์ไพรกุก ในกัมพูชาปัจจุบัน) แต่ไม่ได้ไปเยือน ข้อมูลเหล่านี้ปรากฏอยู่ในสารานุกรมสมัยราชวงศ์ถังของจีน โต โล โป ตีส่งบรรณาการไปจีน ๓ ครั้งเมื่อ พ.ศ. ๑๑๘๑, ๑๑๘๓ และ ๑๑๙๒ ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) ระบุว่า โต โล โป ตีคล้องกับชื่อสลักอยู่บนเหรียญซึ่งพบครั้งแรกที่นครปฐม มีคำว่า “ศรีทวารวดีศวารปัญญา” แปลว่า “บุญของพระเจ้าทวารวดีผู้รู้โรจน์” พบเหรียญคล้ายๆ กันนี้อีกสลักสิบแห่งในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จารึกเลื่อนรางที่ฐานของพระพุทธรูปพบใกล้ๆ โคราช อ่านได้ว่า “พระราชาธิดาของพระเจ้าทวารวดี...สมเด็จพระราชินีทรงสร้างรูปเคารพนี้...เป็นของตถาคต”^{๕๙} และทงเตียน (Tongdian) จดหมายเหตุสมัยถังที่เรียบเรียงเมื่อ พ.ศ. ๑๓๐๙-๑๓๔๔ บรรยายถึงอาณาจักรหนึ่งเรียกว่า โถว เหว (T'ou-ho) ซึ่งบางทีถูกระบุว่าเป็น ทวารวดี แต่น่าจะอยู่บริเวณที่เป็นหมู่เกาะ^{๖๐}

แผนที่ ๒ เมืองบนพื้นที่ราบเจ้าพระยาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๕ (ปรับจากแผนที่เอื้อเฟื้อโดย Matt Gallon)

ทวารวดี แปลได้ว่า “[เมือง]มีประตู” หรือ “[เจ้าเมือง]มีประตู” ซึ่งพบว่าเป็นชื่อเมืองของพระกษณะในตำราของอินเดีย และเป็นชื่อเรียกสถานที่สมัยโบราณที่อินเดียยะไข่ (Arakan) ในพม่า และเขมร เซดส์เสนอว่าเคยมี “อาณาจักรทวารวดี” ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง^{๖๑} ถกเถียงกันมากกว่าอยู่ที่ไหนกันแน่ บางคนเชื่อว่าเป็นนครปฐมเพราะเป็นเมืองใหญ่ที่สุดสมัยนั้น และเพราะศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ และ ๑๑ กล่าวถึงเมืองแห่งหนึ่งซึ่งน่าจะเป็นนครปฐม โดยใช้ชื่อ “นครพระกษณะ” แปลว่าเมืองของพระกษณะ แต่พิริยะเชื่อว่าทวารวดีคือ ศรีเทพ^{๖๒}

นักประวัติศาสตร์ศิลปะใช้คำว่า ทวารวดี ให้ครอบคลุมลักษณะของศิลปะและสถาปัตยกรรมซึ่งก่อตัวขึ้นในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและต่อมาได้ขยายไปไกลถึงบริเวณด้านเหนือ ตะวันออก และด้านใต้ คำนี้ยังใช้ให้หมายถึงช่วงระยะเวลาพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ เมื่อครั้งที่รูปแบบศิลปะเหล่านี้รุ่งเรืองเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย เมื่อคำนี้ใช้ครอบคลุมอารยธรรมในบริเวณที่กว้างขวางและช่วงระยะเวลาที่ยาวนาน คนมักจะคิดว่ามี “อาณาจักรทวารวดี” ที่กว้างขวางและยาวนานด้วย ถึงกระนั้นก็ตาม แหล่งข้อมูลหลักฐานเกี่ยวกับทวารวดีในความหมายเป็นเมืองหรือรัฐก็มีเพียงที่ได้แสดงไว้ในย่อหน้าแรกของหัวข้อนี้เท่านั้น

ทวารวดีน่าจะเป็นนครรัฐแห่งหนึ่งในบรรดาหลายนครรัฐที่ปรากฏตัวขึ้นในช่วงเวลาไม่กี่ปีในยุคนี้นี้ และได้รับการกล่าวถึงในจดหมายเหตุจีน การที่คำว่า ทวารวดีปรากฏในชื่อเมืองหลวงสมัยอยุธยาและกรุงเทพฯ บ่งบอกความสำคัญที่มากกว่านี้ แต่อย่างไรก็ตามอาจเป็นชนบทที่ประดิษฐ์สร้างขึ้นด้วย

ยุคสมัยนี้การค้าขายทั้งภายในและภายนอกรุ่งเรืองมาก การแพร่กระจายของศิลปะแบบ “ทวารวดี” น่าจะโยงกับการค้ามากกว่าการแผ่ขยายอำนาจทางการเมือง จดหมายเหตุจีนเกี่ยวกับ “ดุนซุน” (Dunsun) ระบุว่า “ที่ตลาดนี้ ตะวันออกและตะวันตกมาสบกัน จึงทุกวันที่นี่เห็นผู้คนมากจนนับไม่ถ้วน สินค้ามีค่าและของหายาก ไม่ว่าอะไรก็มีทั้งนั้น”^{๖๓} จดหมายเหตุจีนเอ่ยถึงการใช้จ่ายเงินเหรียญลักษณะคล้ายเมล็ดทำจากโลหะ เช่น เงินหรือดีบุก^{๖๔} เมืองในสมัยนี้นักตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าทางเรือหรือเส้นทางบก เช่น พงตึก ที่อยู่บนเส้นทางไปด่านเจดีย์สามองค์ และไกลออกไปตามเส้นทางพบชุมชนที่มีซากร่องรอยของสินค้าที่ค้าขายกัน^{๖๕} ดงแม่นางเมืองอยู่บนเส้นทางไปทางเหนือของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เลี้ยวจากศรีมโหสถเป็นเส้นทางไปโดนเลสาบ หรือทะเลสาบเขมร และแม่น้ำโขงตอนล่าง ศรีเทพและเมืองเสมาอยู่

บนเส้นทางบกจากที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังชุมชนเก่าแก่บนที่ราบสูงอีสาน

สินค้าแปลกๆ หลากชนิดถูกนำเข้ามาตามเส้นทางนี้ บริเวณพดุงพบตะเกียงแบบโรมัน ซึ่งคงจะผลิตที่เมดิเตอร์เรเนียนตะวันออกระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๒^{๖๖} ที่อุทองพบเหรียญโรมันสมัยพุทธศตวรรษที่ ๘ รูปของพ่อค้าชอกเดีย (Sogdian อาศัยอยู่ในบริเวณที่เป็นคาซัคสถาน อุซเบกิสถาน ทาจิกิสถาน และสาธารณรัฐคีร์กีซ ในปัจจุบัน) และเครื่องปั้นดินเผาจากจีนสมัยราชวงศ์ถัง ที่จันทเสนซึ่งอยู่ไกลทะเลมาก ก็ยังพบสินค้าแปลกใหม่จากตะวันออกและตะวันตก ที่พรหมทินใต้ใกล้ลพบุรีพบทั้งเหรียญจำนวนมากและสินค้าหลากชนิด บ่งบอกว่าเคยเป็นศูนย์กลางการค้าใหญ่ และที่ตั้งแม่น้ำงเมืองพบเศษกระเบื้องทั้งจากจีนและเปอร์เซีย^{๖๗}

ผู้ที่เป็นหัวหน้าหรือคนใหญ่คนโตเริ่มตั้งชื่อเรียกตัวเองโดยใช้คำภาษาอินเดียลงท้ายด้วย -วรมัน แปลว่า ในอารักขาของเทพเจ้า หรือใช้ชื่อภาษาสันสกฤตที่มีความหมายว่า กษัตริย์หรือผู้ปกครอง (อิศวร) บนศิลาจารึกหลัก ๑ ที่อุทอง พระราชนัดดา (หลานชาย) ของผู้ปกครองคนก่อนอ้างว่า “ได้ครอบครองบัลลังก์สืบผ่านการสืบราชสันตติวงศ์ตามปกติ”^{๖๘} ที่นครปฐมพบภาດเครื่องปั้นดินเผาประดับด้วยสัญลักษณ์ของกษัตริย์ตามคติอินเดีย เช่น แล่จามรี กลด หอยสังข์ เต่า วชิระ และคชกุศหรือตะขอช้าง^{๖๙} แต่ที่ซึ่งพบของเหล่านี้ล้วนเป็นเมืองการค้าอ้อมๆ เท่านั้น สัญลักษณ์หรือคติแบบอินเดียที่พบจึงอาจจะเป็นเพียงการอวดอ้างมากกว่าความจริง

ศิลาจารึกพบได้น้อยเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนที่พบแถบเขมรช่วงระยะเวลาเดียวกัน ส่วนมากใช้ภาษาพื้นถิ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งมอญ และส่วนใหญ่สามัญชนเป็นผู้จาร บ่งบอกว่ากลุ่มชนชั้นเจ้านายผูกขาดวิธีจารึกไม่ได้ เงินเหรียญและเหรียญประดับไม่ได้ประดับด้วยสัญลักษณ์ของราชวงศ์ผู้ปกครอง แต่มักเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา เช่น หอยสังข์ คำศักดิ์สิทธิ์ (เช่นคำว่า โอม) หรือภาพแสดงความอุดมสมบูรณ์ (หม้อปุระณะกุ่มกะ แม่วัวและลูกวัว) เหล่านี้พ่อค้าจะชื่นชอบ สัญลักษณ์ที่พบบ่อยที่สุดคือ ศรีวัตสะ เป็นที่ประทับของเทพธิดาแห่งความอุดมสมบูรณ์ เป็นเรือนจำลองเล็กๆ มียอดแหลมคล้ายหน้าจั่ว ดูเหมือนจะเป็นตัวแทนของทั้งศาสนาและความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างคล่องจอง^{๗๐} ประติมากรรมขนาดใหญ่ที่สุดในสมัยนี้ปรากฏอยู่บนกำแพงหินศิลาแลงของบ่อน้ำใหญ่ที่เมืองศรีมโหสถนั้น แสดงรูปสัตว์ไม่ใช่เทพเจ้าหรือกษัตริย์ เป็นศิลปะที่ปรากฏสำแดงความหลากหลายของวัฒนธรรมพื้นถิ่น^{๗๑}

แนวคิด คำ และสัญลักษณ์จากอินเดียอาจเสริมสร้างอำนาจผู้ปกครอง แต่พุทธ

ศาสนาน่าจะช่วยกำกับควบคุมได้ในบางส่วนด้วย ศิลาจารึกจากกลุ่มแม่น้ำป่าสักบันทึกว่ากษัตริย์ต้องมี “อำนาจเป็นที่ยำเกรงของศัตรูทั้งหลายจากเมืองใกล้เคียง” แต่จะต้อง “จริงใจ...มีปัญญา” และ “มีเมตตา” ศิลาจารึกอีกหลักหนึ่งที่เมืองชัยปราการว่าผู้ปกครองเป็น “ผู้ดำเนินรอยตามพระพุทธเจ้า...กษัตริย์และผู้นำที่ยิ่งใหญ่...ปฏิบัติธรรม ทำทาน และมีเมตตากรุณา” ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ ผู้ครองเมืองศรีเทพอาจอ้างว่า “มีอำนาจจนเป็นที่เกรงขามของศัตรูเป็นที่สุด” แต่ก็พร้อมด้วย “หลักจริยธรรมเป็นที่เลื่องลือ” ในตำนานที่เกี่ยวกับนครปฐม พญาพานได้เป็นผู้ปกครองหลังจากที่ฆ่าพญาทองผ่องตนเองโดยความไม่รู้ และต้องไถ่ถอนล้างบาปด้วยการอุทิศตนเพื่อศาสนาและอุปถัมภ์ศาสนารวมทั้งสร้างเจดีย์ใหญ่ที่นั่น^{๓๒}

อาจจะ มี “อาณาจักรทวารวดี” แต่รุ่งเรืองเป็นช่วงระยะสั้นๆ และเกิดเมืองอิสระจำนวนมาก ศรีศักร วัลลิโภดม เสนอว่าอาจจะมีหลายเมืองที่เกาะกลุ่มกันเป็นสหพันธ์หลวมๆ อยู่ตามแนวชายฝั่งแม่น้ำหลายสาย^{๓๓} มิใช่มีศูนย์กลางเพียงแห่งเดียว

อิทธิพลของเมืองพระนคร

ในยุคเดียวกันนี้ ทางทิศตะวันออกมีอีกสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันพัฒนาขึ้น บริเวณรอบๆ โตนเลสาบ เกษตรกรพัฒนาวิธีเก็บกักน้ำไว้ทำให้อาณาจักรผลิตเหลือกินเองได้อย่างเหลือเฟือ จนพอที่จะเลี้ยงประชากรหนาแน่นจำนวนมาก ผู้นำในพื้นที่เข้าครอบครองที่ดิน ยึดเอาข้าวส่วนเกิน เกณฑ์คนเป็นกำลังทหาร และลงทุนจัดทำพิธีกรรมอย่างเอิกเกริก ครั้นล่วงเข้าพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ก็ได้สถาปนาเมืองหลวงที่เมืองพระนคร (นครวัด) อันยิ่งใหญ่อลังการกว่าเมืองใดในภูมิภาค ไม่ว่าก่อนหน้าหรือหลังจากนั้น^{๓๔}

เจ้าเมืองนอกราชธานีของเมืองพระนคร มักจะสร้างเมืองและศาสนสถานลอกเลียนแบบเดียวกับที่เมืองพระนคร รวมทั้งผังเมืองและศาสนสถานแบบสมมาตร ขุดบารายสี่เหลี่ยมยาวเป็นมุมฉาก ใช้ศิลาแลงสร้างอาคารและนับถือเทพเจ้าฮินดู กระแสความนิยมเช่นนี้แพร่กระจายไปทางเหนือข้ามเทือกเขาตองพนมดงรักสู่ที่ราบสูงอีสาน มีการสร้างวัดขนาดเล็กที่ใจกลางเมืองของชุมชนเก่า ซึ่งมีคูเมืองล้อมโดยรอบ ลอกเลียนแบบจากเมืองพระนคร แต่ก็สำแดงอิทธิพลของศิลปะพื้นถิ่นด้วย เห็นได้จาก รูปสัตว์ ฉาคนบพ และอารมณืซับซ้อนในบรรดาของประดับตกแต่ง ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ตระกูลพื้นถิ่นที่มีชื่อภาษาสันสกฤตว่า มหิธรปุระ สร้างวัดที่พิมายตามผัง